

HADITH

Uluslararası Hadis Araştırmaları Dergisi
International Journal of Hadith Researches
المجلة الدولية لأبحاث الحديث

Temmuz / July / يوليو / 2023, 10: 128-159

Cemaate Ayrı Safta Münferit Olarak Tabi Olan Kimsenin Namazıyla İlgili Rivayetlerin Tahlil ve Değerlendirmesi

An Analysis and Evaluation of the Narrations on the Matter of Performing Individual Salah Separately
from the Line in Congregational Salahs

تحليل وتقييم الروايات عن مسألة الصلاة خلف الصف وحده

Emin Kara

Hadis Bilim Uzmanı, Ömer Nasuhi Bilmen Dini Yüksek İhtisas Merkezi, Erzurum/Türkiye
Hadith Science Expert, Ömer Nasuhi Bilmen Religious High Specialization Center, Erzurum/Türkiye
eminkara-6521@hotmail.com

ORCID: orcid.org/0000-0002-6104-7633

Makale Bilgisi | Article Information

Makalenin Türü | Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi | Received Date: 14.04.2023

Kabul Tarihi | Accepted Date: 26.07.2023

Yayın Tarihi | Published Date: 31.07.2023

Yayın Sezonu | Pub. Date Season: Temmuz / July

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.8187971>

Çıkar Çatışması | Competing Interests: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir. / No conflict of interest declared.

Finansman | Grant Support: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır. / No external funding was used to support this research.

Atıf/Citation/اقتباس: Kara, Emin. "Cemaate Ayrı Safta Münferit Olarak Tabi Olan Kimsenin Namazıyla İlgili Rivayetlerin Tahlil ve Değerlendirmesi". *HADITH* 10 (Temmuz 2023), 128-159. <https://doi.org/10.5281/zenodo.8187971>.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited. **(Emin Kara)**

Yayıncı/Published by: Veysel Özdemir.

İntihal/Plagiarism: Bu makale, Turnitin yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir / This article has been scanned by Turnitin. No plagiarism detected / انتحال: تم فحص البحث بواسطة برنامج لأجل السرقة العلمية فلم يتم إيجاد أي سرقة علمية.

Bu makale Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisans (CC BY-NC) ile lisanslanmıştır / This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC).

web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/hadith> | mail: hadith.researches@gmail.com

Cemaate Ayrı Safta Münferit Olarak Tabi Olan Kimsenin Namazıyla İlgili Rivayetlerin Tahlil ve Değerlendirmesi

Emin Kara

Anahtar Kelimeler: Öz

Hadis	<i>Hadis kaynaklarında, cemaatle kılınan namazlarda safın arkasında tek başına kılınan namaz hakkında birbiriyile çelişen hadisler nakledilmiştir. Ebû Bekre adlı sahâbîden aktarılan rivayete göre kendisi cemaatle namaz kılmak için mescide gelmiş fakat Hz. Peygamber'e rükûda yetişmiş ve cemaatin gerisinde tek başına rükûa varıp o şekilde namaz kılmıştır. Namazdan sonra Rasûlullah kendisine, "Allah azmini artırsın bir daha böyle yapma demiştir." Bu hadisin delâletine göre bu şekilde namaz kılan kimsenin namazı sahihtir. Fakat aynı konuda Vâbisa b. Ma'bed ile Ali b. Şeybân adlı sahâbîlerden tam aksine hadisler aktarılmıştır. Bu hadislere göre ise Hz. Peygamber, cemaatle kılınan bir namazda saftan ayrı münferit olarak namaz kılan bir kimseyi görmüş ve namazını iade etmesini emretmiştir. Böylesi birbiriyile çelişik rivayetlerin delâletinden hareketle fıkıh uleması muhtelif içtihatlar ortaya koymuştur. Birbirine muarız olan bu rivayetlerin isnad incelemesi yapıp sıhhat tespitinde bulunulması çalışmanın amacı olarak belirlenmiştir. Böylece bu araştırmanın, cemaatle kılınan namazda cemaatin arkasında tek başına namaz kılan kişinin namazının durumuyla alakalı aktarılan hadislerin anlaşılmasına ışık tutması beklenmektedir.</i>
-------	--

An Analysis and Evaluation of the Narrations on the Matter of Performing Individual Salah Separately from the Line in Congregational Salaha

Keywords:

Hadith
Congregational Salat
Companions
Abu Bakra
Mukhtalif al-Hadith

Abstract

In hadith resources, there are narrations contradicting with each other on this subject. According to the riwayat narrated from Abu Bakra, he came to the masjid to perform salat and however he was able to arrive by ruku, and he completed his salat as separately from the rest of the congregation behind the lines. After the salat, the Prophet told him: "May Allah grant you more determination, do not do this again." However, hadiths exactly in the opposite direction were narrated from the companions named Vabisa Ibn Mabad and Ali Ibn Shaybân. According to these hadiths, the Prophet saw someone performing prayer separately from the line in a congregational salat and ordered him to re-perform the salat. From the indications of such contradictory narrations, the fiqh scholars concluded various interpretations. The aim of this study was, therefore, set as determining the authenticity of these contradicting riwayat by making isnad analysis. Therefore, this study is expected to shed light on understanding the hadiths about the validity of the salat for anyone performing a congregational salat separately from the line.

Extended Abstract

An Analysis and Evaluation of the Narrations on the Matter of Performing Individual Salat Separately from the Line in Congregational Salats

One of the two main sources of Islam is Qur'an, words of Allah, and the other one is Sunnah, namely the words, actions and statements of the Prophet. In addition to the duty of proclaiming, the Prophet has a duty to state the Qur'an, as well. According to this, a number of matters stated concisely in Qur'an were expressed by the Prophet. Matters such as when to perform the salah and how many rakats, which goods can be given as zakat and how much it should be, and when and how to perform the hajj are of those matters stated concisely in the Qur'an and explained by the Prophet.

Mujtahids (authoritative interpreters) tried to render a provision about all matters, prayer being in the first place, by revealing the related meanings either in Qur'an or in ḥadīths reaching them. However, the presence of contradictory ḥadīths narrated about the same matters has resulted in a variety of perspectives among mujtahids. Each mujtahid rendered his own interpretation depending on ḥadīths which he considers worthy as evidence. Some of the examples can be whether the ablution is nullified because of bleeding or when women and men touch each other without a cover, or whether a travelling Muslim can combine salats. Another hotly-debated topic in fiqh is whether the salah of one performing the prayer separately from the line in congregational salats is valid or not.

As it is known, the Prophet puts great importance on praying with a congregation. Praying with other Muslims is of the vital principles of Islam that strengthen the unity among the believers. About the excellence of praying with the congregation the Prophet (pbuh) says: "Praying in congregation is twenty-seven times better than praying alone."

In ḥadīth resources, there are narrations contradicting with each other on this subject. According to the riwāyah narrated from Abu Bakra, he came to the masjid to perform salah and however he was able to arrive by ruku, and he completed his salah as separately from the rest of the congregation behind the lines. After the salah, the Prophet told him: "May Allah grant you more determination, do not do this again." This is because the Prophet did not want him to re-perform his salah. As a result of the analysis, it was seen that the narrated riwāyah was authentic.

However, ḥadīths exactly in the opposite direction were narrated from the companions named Vabisa ibn Mabad and Ali ibn Shaybān. According to these ḥadīths, the Prophet saw someone performing prayer separately from the line in a congregational salah and ordered him to re-perform the salah. As a result of the isnad analysis, it was understood that these ḥadīths were authentic, as well. From the indications of such contradictory narrations, the fiqh scholars concluded various

interpretations. Therefore, the aim of this study is set as determining the authenticity of these contradicting riwāyahs by making isnad analysis. Therefore, it is expected that this study will shed light on understanding the ḥadīths about the validity of the salah for anyone performing a congregational salah separately from the line. Imam Malik, Imam al-Shāfiī and Ahl al-Ra'y state that the prayer performed separately from the line in a congregational salah is valid by depending on the ḥadīths narrated by Abu Bakra and Ibn Abbas. They expressed this claim by saying, “Abu Bakra performed some of the prayer behind the line and so the Prophet did not order him to re-do it.”

After mentioning the ḥadīth Buhari narrates from Abu Bakra, the Shāfiī fiqh scholar al-Khaṭīb ash-Shirbīniy says: “It is understood from this ḥadīth that the salah does not have to be re-performed.” When it comes to the Vabisa ḥadīth which Tirmidhī narrates and defines as hasen telling that one who prays separately from the line in a congregational prayer must re-perform it, the scholars have interpreted it through Sunnah to combine the evidence of both views. Imam al-Shāfiī considered the Vabisa ḥadīth as weak and stated his view as: “If this ḥadīth were sahih, I would perform according to it.”

Depending on the riwāyah narrated from Ibn Abbas, Marghinani, the writer of al-Hidayah, says, “if anyone performs salah individually behind or at the left side of the imam, though his salah is valid, he makes a mistakes by opposing to the Sunnah”. The mujtahids stating that performing the salah separately from the line in a congregational prayer is not sahih say that Abu Bakra riwāyah is not about re-performing the salah but about participating the congregation with reverence and dignity when you arrive there. They also adopted the view that the riwāyah narrated from Vabisa and Ali ibn Shaybān must be interpreted according to its literal meaning and one praying in this way must re-perform his/her salah.

When we analyse these ḥadīths, which seem to be controversial in terms of texts, in a holistic way, it is seen that the denotation of Vabisa and Ali ibn Shaybān ḥadīths is more evident. This is because the Prophet's expression “do not do this again” were interpreted in different meanings. However, in the Vabisa and Ali ibn Shaybān ḥadīth, the Prophet directly told this person to perform his prayer again. If, by any chance, the Prophet had told him to re-perform the salah for any other reason than praying individually, he would have explained that, as well.

As a result of these evaluations, it would be better to combine these mentioned ḥadīths with each other in terms of mukhtalif al-ḥadīth. That is to say: the ḥadīth by Vabisa stating that one praying separately from the line must perform again is an ʿāmm ḥadīth and the other ḥadīth by Abu Bakra is khāṣṣ. If one starts the prayer behind the line separately and then joins the line before they rise from ruku, he does not have to re-perform the salah as in the ḥadīth of Abu Bakra. However, if one does not join the line before they rise from ruku, depending on the common statement by Vabisa and Ali ibn Shaybān, he needs to re-perform that salah.

ملخص موسع

تحليل وتقييم الروايات عن مسألة الصَّلَاةِ خَلْفَ الصَّفِّ وَخَدُّهُ

أحد المصدرين الرئيسيين للإسلام هو القرآن ، والآخر هو السنة وهي أقوال النبي وأفعاله وتقريراته . فمن واجب النبي صلى الله عليه وسلم التبليغ ، يقول تعالى مخاطبا عبده ورسوله محمدا صلى الله عليه وسلم باسم الرسالة ، يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ مَا أُنزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ ۗ وَإِنْ لَمْ تَفْعَلْ فَمَا بَلَّغْتَ رِسَالَتَهُ وقد امتثل صلوات الله وسلامه عليه ذلك ، وقام به أتم القيام . ومن واجبه أيضا تبين ما أنزل إليه فقد أوكل الله تعالى مهمة تفصيلها وبيانها إلى النبي صلى الله عليه وسلم فقد قال الله تعالى ﴿ وَأَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ ﴾ . إن القرآن يأمر بالصلاة على نحو الإجمال ويطلب من المسلمين أن يؤديوا الصلاة ، و النبي صلى الله عليه وسلم يبين ما هي الصلاة وكم عدد ركعاتها وكيفية أدائها؟ وما هي شروطها وتفصيلها؟ فهذا مما لم يجز بيانه في القرآن ، وقد أدي مهمة تفصيل هذا الأحكام وما شابهه إلى النبي صلى الله عليه وآله .

حاول المجتهدون تقديم حكم في كل الأمور ، والعبادة في المقام الأول ، عن طريق الكشف عن المعاني المرتبطة بها سواء في القرآن أو الحديث الذي وصل إليهم . ومع ذلك ، فإن وجود الأحاديث المتناقضة في نفس الأمور نتج عنها تنوع في وجهات النظر بين المجتهدين . قدم كل مجتهد تفسيره الخاص بالاعتماد على الأحاديث التي يعتبرها جديرة بالدليل . ومن الأمثلة على ذلك ما إذا كان الوضوء ينقض بسبب نزيف دم ، أو ملامسة النساء والرجال لبعضهم البعض دون غطاء ، أو ما إذا كان المسلم المسافر يمكنه الجمع بين الصلاة . موضوع آخر مثير للجدل في الفقه هو ما إذا كانت صلاة منفصلة عن الصف في صلاة الجماعة صحيحة أم لا .

وكما هو معلوم ، فإن النبي يولي أهمية كبيرة للصلاة مع الجماعة. الصلاة بالجماعة من أصول الإسلام الحيوية التي تقوي الوحدة بين المؤمنين. عن فضل الصلاة مع الجماعة قال النبي صلى الله عليه وسلم: "صلاة الجماعة أفضل من صلاة الفذ بسبع وعشرين درجة".

في مصادر الحديث توجد روايات متناقضة مع بعضها البعض في هذا الموضوع. وفي رواية عن أبي بكره عَنْ أَبِي بَكْرَةَ، أَنَّهُ أَنْتَهَى إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهُوَ رَاكِعٌ، فَرَكَعَ قَبْلَ أَنْ يَصَلَ إِلَى الصَّفِّ، فَذَكَرَ ذَلِكَ لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ: «زَادَكَ اللَّهُ حِرْصًا وَلَا تَعُدْ» (رواه البخاري 783). و النبي صلى الله عليه وسلم لم يردده أن يعيد صلاته. وتبين نتيجة التحليل أن الرواية المروية عن أبي بكره صحيحة.

أما الأحاديث في الاتجاه المعاكس فقد وردت عن الصحابة وابصة بن معبد وعلي بن شيبان. وفقاً لهذه الأحاديث ، رأى النبي شخصاً يصلي صلاة منفصلة عن الصف في صلاة الجماعة وأمره بإعادة الصلاة. وبتنحية تحليل الإسناد اتضح أن هذه الأحاديث صحيحة أيضاً. ومن دلالات هذه الروايات المتناقضة توصل علماء الفقه إلى تأويلات مختلفة. لذلك فإن الهدف من هذه الدراسة هو تحديد صحة هذه الروايات المتناقضة من خلال تحليل الإسناد. لذلك ، من المتوقع أن تلقي هذه الدراسة الضوء على فهم الأحاديث حول صحة الصلاة لأي شخص يؤدي صلاة الجماعة بشكل منفصل عن الصف. ويذكر الإمام مالك والإمام الشافعي وأهل الرأي أن الصلاة المنفرد خلف الصف في صلاة الجماعة صحيحة بالاعتماد على الأحاديث التي رواها أبي بكره وابن عباس. وعبروا عن هذا القول بقولهم: "أدى أبو بكره بعض الصلاة خلف الصف فلم يأمره النبي بإعادة الصلاة".

بعد ذكر حديث البخاري عن أبي بكره قال الباحث الفقيه الشافعي خطيب الشربيني: "يُفهم من هذا الحديث أنه لا يجب إعادة الصلاة". وأما حديث وابصة الذي يرويه الترمذي ، ويعرفه بأنه حسن القول بأن من

يصلي منفصلاً عن الصف في صلاة الجماعة يجب أن يعيدها ، فقد فسرها العلماء بالسنة للجمع بين الأدلة على القولين .
اعتبر الإمام الشافعي حديث وابصة ضعيفاً ، وقال : " لو صحَّ هذا الحديث لأعملت به " . وبحسب الرواية عن ابن عباس ، يقول المرغناني صاحب الهداية : " من صلى منفرداً خلف الإمام أو عن يساره ، مع صحة صلاته ، أخطأ بمخالفته للسنة " .

يقول المجتهدون الذين ادعوا أن الصلاة بشكل منفصل عن الصف في صلاة الجماعة ليس صحيحاً ، إن رواية أبي بكر لا تتعلق بإعادة أداء الصلاة بل تتعلق بمشاركة الجماعة بوقار وكرامة عند وصولك إلى الجماعة . كما قالوا بأن الرواية الواردة عن وابصة وعلي بن شيبان يجب أن تُفسَّر وفقاً لمعناها الحرفي ، ويجب على الشخص الذي يصلي بهذه الطريقة أن يعيد أداء صلاته . عندما نحلل هذه الأحاديث ، التي تبدو مثيرة للجدل من حيث النصوص ، بطريقة شاملة ، يتبين أن دلالة حديث وابصة وعلي بن شيبان أكثر وضوحاً . وذلك لأن عبارة النبي " ولا تعد " ، فسرت بمعانٍ مختلفة . ومع ذلك ، في حديث وابصة وعلي بن شيبان أمر النبي مباشرة هذا الشخص بأداء صلاته مرة أخرى . إن كان النبي قد أمره بإعادة الصلاة لسبب آخر غير الصلاة بمفرده ، لكان قد أوضح ذلك أيضاً .

ونتيجة لهذه التقييمات ، من الأفضل الجمع بين هذه الأحاديث المذكورة مع بعضها البعض من حيث علم مختلف الحديث . وهذا يعني : حديث وابصة الذي يفيد بأن الصلاة المنفصلة عن الصف يجب أن يؤديها مرة أخرى هو حديث عام ، وحديث أبي بكر هو خاص . إذا بدأ المرء الصلاة خلف الصف منفصلاً ثم انضم إلى الصف قبل النهوض من الركوع ، فلا يلزمه إعادة الصلاة كما في حديث أبي بكر . ومع ذلك ، إذا لم ينضم المرء إلى الصف قبل قيامه من الركوع ، اعتماداً على عبارة عامة لرواية أحاديث وابصة وعلي بن شيبان ، فإنه يحتاج إلى إعادة أداء تلك الصلاة .

Giriş

İslâm dininin temel kaynaklarının ilki hiç şüphesiz Kur'an-ı Kerim, ikincisi ise Sünnettir. Kur'an, ele aldığı konulara ilkesel yaklaşmakta, diğer bir ifadeyle ayrıntılara girmemektedir. Buna karşılık sünnet, ibadet başta olmak üzere pek çok konuyu ayrıntılı bir şekilde ele almaktadır. Müslümanlar, namazı nasıl kılacağını, orucu nasıl tutacağını, zekâtı hangi mallardan ve ne kadar vereceğini ve hac ibadetini nasıl yerine getireceğini Hz. Peygamber (s.a.s.)'in hadislerinden öğrenmektedir.

İslâm ulemâsı, ibadet ve diğer konuların icra edilmesiyle alakalı olarak kendilerine ulaşan hadisler çerçevesinde farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Bir müçtehidin, sahih olduğunu düşündüğü bir hadise dayanarak ortaya koyduğu içtihadı, başka bir müçtehid onun hadis delilini zayıf görerek reddedebilmiştir. Bunun temel sebeplerinden biri hadisleri değerlendirme kriterlerinin farklı olmasıdır.¹

Hz. Peygamber, namazların cemaatle kılınmasına büyük önem vermiştir. Her ne kadar Nevevî (ö. 676/1277), cemaatle namaz kılmanın farz-ı kifâye olduğunu söylese de² cumhûrun bu husustaki görüşü sünnet-i müekked olmasıdır. Cemaatle namaz kılmak, Müslümanların birliğini güçlendiren ve birbirine kenetlenmesini sağlayan dinin önemli şiarlarından biridir. Namazların cemaatle kılınmasının fazileti hakkında Allah Rasûlü (s.a.s.) bir hadisinde şöyle buyurur: “Cemaatle kılınan namaz, tek başına kılınan namazdan yirmi yedi kat daha faziletlidir.”³

Her ibadette olduğu gibi cemaatle kılınan namazlarda da bir düzen ve disiplinin olmasına özen gösterilmiştir. Hz. Peygamber (s.a.s.) safları düzgün tutmanın namazı güzelleştirdiğini⁴ ve mükemmelleştirdiğini ifade etmiştir. İmam olacak kimsenin bazı vasıfları haiz olması, cemaatin imamın önüne geçmemesi, ondan önce rükû ve secdelere gitmemesi ve safların düzenli olması cemaatle kılınacak namazda gerekli görülen hususlardır. Peygamber Efendimiz (s.a.s.) gerek kendisine sorulan sorulara verdiği cevaplarda gerek zaman zaman karşılaştığı olaylarda veyahut kendisinin gerekli gördüğü durumlarda cemaatle kılınan namazlarda riayet edilmesi gereken şartları dile getirmiş ve sahâbîlerine öğretmiştir.

Nitekim Rasûlullah, bir defasında meleklerin Yüce Allah'ın huzurunda saf tutmalarını misal vermiş, ashabının da onlar gibi olmalarını arzu etmiş ve şöyle buyurmuştur: “(Melekler) ilk safları

¹ Müçtehidler arasındaki ihtilaf sebepleri hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Abdullah b. Yusuf ez-Zeyle'î, *Nasbu'r-râye li ehâdîsi'l-Hidâye*, (Beirut-Lübnan: Müessesetü'r-Reyyân, 1418); Muhammed b. Ali Şevkânî, *Neylü'l-evtâr şerhu Müntekâ'l-ahbâr* (Beirut: Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, 2005); Muhammed 'Avvâme, *Eseru'l-hadîsi's-şerîf fi ihtilâfi'l-eimmeti'l-fukaha* (Beirut: Dâru's-Selâm, 1408).

² Yahya b. Şeref en-Nevevî, *Minhâcu't-tâlibîn*, thk. Abdurrezâk Şuhûd (Dımaşk: Dâru'l-Feyha, 1434), 122.

³ Muhammed b. İsmâ'îl el-Buhârî, *el-Câmi'u'l-müsnedü's-sahîhu'l-muhtasar min umûri Rasûlillâhi sallallâhu aleyhi ve sellem ve sünenihi ve eyyâmihi*, thk. Muhammed Zühayr b. Nasr (Beirut: Dâru Tavki'n-Necât, ts.), "Ezan", 30; Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî Müslim, *el-Müsnedü's-sahîhi'l-muhtasar bi nakli'l-'adli 'ani'l-'adli ilâ Rasûlillâhi sallallâhu aleyhi ve sellem*, thk. Muhammed Fuâd Abdulbâkî (Beirut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, ts.), "Mesâcid", 249.

⁴ Buhârî, "Ezan", 74; Müslim, "Salât", 126.

tamamlarlar ve safta sıkı dururlar.”⁵ Allah Rasûlü, namaza başlamadan önce bizzat cemaatin saflarını düzeltir⁶ ve omuzlarına dokunarak, “Düzgün durun, karışık durmayın ki kalpleriniz de karmakarışık olmasın!”⁷ şeklinde ikaz ederdi. Namazda safların düzenli ve düzgün olması, Müslümanları hem şeklen hem de manen bir arada tutma gayesine matuftur. Bu sebeple Hz. Peygamber, imama uyan ama ayrı safta münferit olarak namaz kılan bir adam gördüğünde, ona namazını tekrar kılmasını tavsiye etmiştir.

Cemaatle kılınan namazda saftan ayrı tek başına namaz kılan kişinin namazının geçerli olduğunu ifade eden rivayetler olduğu gibi tam aksine bu kimsenin namazının sahih olmadığını belirten hadisler de mevcuttur. Bu duruma bağlı olarak müçtehidler arasında da farklı görüşler ortaya konulmuştur. Bu bağlamda hadislerin doğru anlaşılması ve uygulanması için öncelikle doğru iletişimin sağlanması gerekmektedir. Çünkü Hz. Peygamber’den aktarılan rivayetlerin ilk muhatabı olan sahâbîler arasında meydana gelen ilmi tenkitlerin çoğunluğunun iletişim sürecindeki problemlerden kaynaklandığı ileri sürülmektedir.⁸ Mesela, ikinci namazından sonra Hz. Peygamber’in nafil namaz kılıp kılmadığına dair rivayetler bu konuya dair verilebilecek güzel örneklerden biridir.⁹

Bu şekilde namaz kılanın namazının sahih olduğunu ifade eden iki adet hadis nakledilmiştir:

a. Ebû Bekre rivayeti

b. İbn Abbâs rivayeti

Buna karşılık saftan ayrı tek başına namaz kılanın namazının sahih olmadığına dair de iki hadis nakledilmiştir:

a. Vâbisa b. Ma’bed rivayeti

b. Ali b. Şeybân rivayeti

1. Saftan Ayrı Namaz Kılan Kişinin Namazının Sahih Olduğuna Dair Rivayetler

1.1. Ebû Bekre Rivayeti

عَنْ أَبِي بَكْرَةَ أَنَّهُ أَنْتَهَى إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهُوَ رَاكِعٌ فَرَكَعَ قَبْلَ أَنْ يَصِلَ إِلَى الصَّفِّ فَذَكَرَ ذَلِكَ لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ زَادَكَ اللَّهُ جِرْمًا وَلَا تَعُدُّ.

⁵ Müslim, "Salât", 119; Süleyman b. el-Eş'as Ebû Dâvûd, *Sünenu Ebî Dâvûd*, (Beirut: Mektebetu'l-Asriyye, ts.), "Salât", 93.

⁶ Müslim, "Salât", 128.

⁷ Müslim, "Salât", 122.

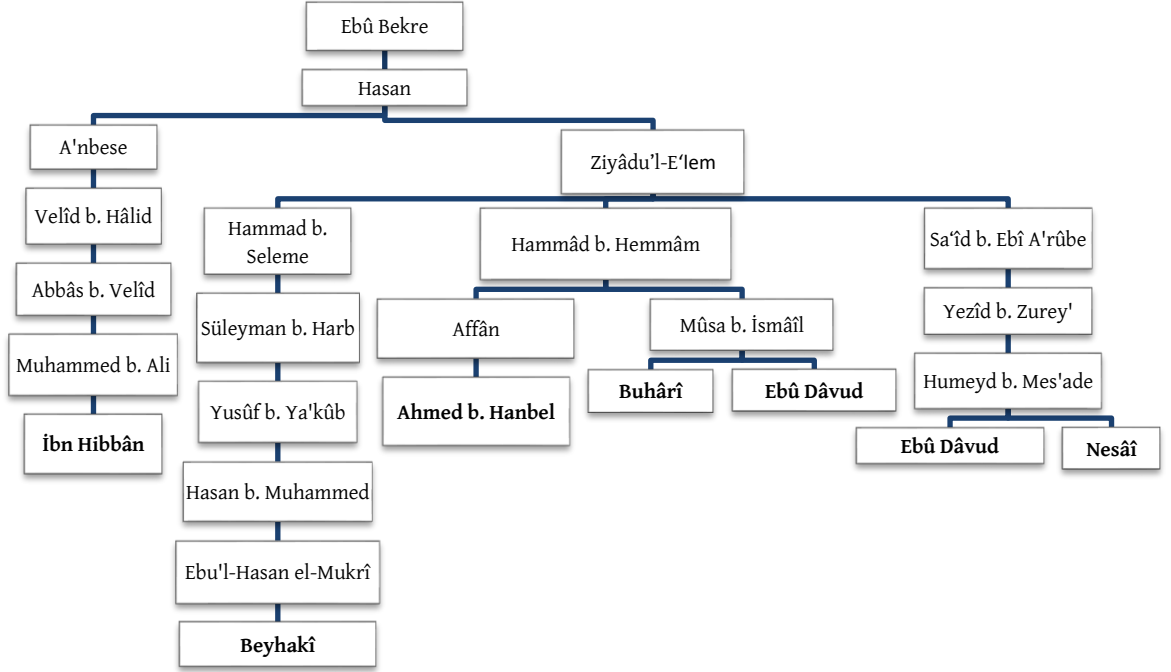
⁸ Ayrıntılı bilgi için bk.: Abdulvahap Özsoy, "Sahâbe Yorumunun Mutlaklaşması - Hüzeyme'nin Şahitliği Örneği -", *EKEV Akademi Dergisi* XX/65 (2016), 1-40. Hadislerin aktarılması aşamasında iletişim problemleri kaynaklı sahabe arasında görülen yanlış anlamalar için bk. Abdulvahap Özsoy, *Hadis Tenkidi Sahâbe ve Tâbiûn Dönemi* (İstanbul: Beka Yayınları, 2016).

⁹ Konuyla alakalı olarak bk. İlhan Altaş, "İkinci Namazının Farzından Sonra Nafil Namazla İlgili Rivâyetlere Bütüncül Bakış = A Holistic View on Narrations about Salât al-Nafil After the Fard of the Asr Salât", *HADITH* 8 (2022), 113-150.

Ebû Bekre'nin rivayet ettiğine göre Hz. Peygamber rükûdayken kendisi mescide girmiş ve safı varmadan rükûa durmuştur. Daha sonra bu durumu Rasûlullah'a anlatınca O, şöyle buyurmuştur: "Allah senin hırsını/azmini arttırsın. Bir daha böyle yapma."

Ebû Bekre'nin aktardığı bu hadisi Buhârî,¹⁰ Ahmed b. Hanbel,¹¹ Ebû Dâvûd,¹² Nesâî,¹³ Beyhakî¹⁴ ve İbn Hibbân¹⁵ rivayet etmişlerdir. Bu hadisin vurûduna sebep olan sahâbî Ebû Bekre olduğundan hadisin bütün tarikleri onun kanalıyla gelmektedir.

1.1.1. Ebû Bekre Rivayetinin İsnad Şeması

1.1.2. Ebû Bekre Rivayetinin Râvîleri

Ebû Bekre: Bu sahâbînin asıl adı, Nufey' b. el-Hâris b. Kelede es-Sekafî'dir. Taif kuşatmasında Müslüman olmuş ve özgür bırakılmıştır.¹⁶

¹⁰ Buhârî, "Ezân", 114.

¹¹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), 5/39.

¹² Ebû Dâvûd, "Salât", 100.

¹³ Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şu'ayb Nesâî, *Sünenü Nesâî*, thk. Abdulfettâh Ebû Gudde (Haleb: Mektebetü Matbû'âtî'l-İslâmiyye, 1989), "İmâmet", 63.

¹⁴ Ebu Bekr Ahmed b. el-Hüseyn el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2003), 3/106.

¹⁵ Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân İbn Hibbân, *Sahîhu İbn Hibbân - et-Tekâsîm ve'l-Envâ'*, thk. Muhammed Ali Sönmez - Halis Aydemir (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1433), 2/139.

¹⁶ Yusuf İbn Abdilber, *el-İstî'âb fî esmâi' ashâb* (Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Fikr, ts.), 2/374; 'İzzüddîn Ali b. Muhammed İbnü'l-Esîr el-Cezerî, *Üsdü'l-gâbe fî ma'rifeti's-sahâbe*, thk. Ali Muhammed, Âdil Ahmed (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1994), 6/35; Hâfız Ahmed b. Ali İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fî temyizi's-sahâbe*, thk. Ali Muhammed, Âdil Ahmed (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1995), 6/369.

el-Hasan: Asıl adı, Hasan b. Ebu'l-Hasan'dır. Hz. Ali, Talha b. Ubeydullah ve Âişe'yi (r.anha) görmüş ancak kendilerinden hadis rivayet ettiği sahih değildir. Enes, Câbir, Ebû Bekre ve daha nice sahâbîden rivayette bulunmuştur. Eban b. Sâlih, Katâde b. Di'âme ve Mâlik b. Dînâr gibi kimseler de ondan nakilde bulunmuşlardır. Süleyman et-Teymî onun için "Basrâ halkının hocası" ifadesini kullanır.¹⁷ Kendisi için "sika sika, faziletli meşhur" nitelemelerinde bulunan İbn Hacer, üçüncü tabakadan olduğunu belirtir. Hicrî 110 yılında vefat etmiştir.¹⁸

Ziyâdu'l-E'lem: Bu râvî, Ziyâd b. Hassân el-Basrî'dir. Hasan el-Basrî ve Muhammed b. Sîrin gibi tâbîîlerden hadis rivayet etmiş ve kendisinden Hammâd b. Seleme, Sa'd b. Ebî Arûbe gibi kimseler de nakilde bulunmuşlardır. Ahmed b. Hanbel onun için "sika sika" ifadesini kullanır. İshak b. Mansur ise şöyle der: "Yahyâ b. Ma'in, Ebû Dâvud ve en-Nesâî kendisini sika olarak nitelerler."¹⁹ İbn Hacer de kendisini beşinci tabakadan sayıp onun için "sika sika" ifadesini kullanır.²⁰

'Anbese el-A'ver: Bu zat, 'Anbese b. Ebî Râita el-A'ver'dir. Kendisi Hasan el-Basrî'den rivayette bulunduğu gibi kendisinden de Vüheyb b. Hâlid nakilde bulunmuştur. İbn Ebî Hâtim babasından naklen onun için "lâ be'se bihi" ifadesini kullanır. Ancak Ali b. el-Medînî onun zayıf biri olduğunu söyler.²¹

Hemmâm: Bu râvî, Hemmâm b. Yahyâ el-Avzî el-Basrî'dir. Sâbit el-Bünnânî, Hasan el-Basrî ve Ziyâdu'l-E'lem gibi kimselerden ilim alan Hemmâm hicrî 163-4-5'te vefat etmiştir. Süfyân es-Sevrî ve Mûsâ b. İsmâîl gibi muhaddisler de kendisinden hadis rivayet etmişlerdir. Zekeriyâ b. Yahyâ, Ahmed b. Muhammed kanalıyla şöyle der: "Ahmed b. Hanbel'in "Hemmâm sikadır" dediğini işittim." Muhammed b. el-Minhâl ed-Derîr ise şöyle der: "Yezîd b. Zürey'in şöyle dediğini işittim: Hemmâm'ın hıfzı kötüdür ancak kitabeti salihdir." Muhammed b. Sa'd de onun hakkında şu ifadeler yer verir: "Hemmâm sikadır. Ancak bazen rivayette hata yapmaktadır."²² İbn Hacer de kendisini yedinci tabakadan sayıp sika olduğunu fakat bazen hata yaptığını söylemektedir.²³

Hammâd b. Seleme: Bu râvî, Eyyûb es-Sahtiyânî, Behz b. Hakîm ve Ziyâdu'l-E'lem'den hadis rivayetinde bulunduğu gibi kendisinden de Süfyân es-Sevrî, Affân b. Müslim ve Mûsâ b. İsmail nakilde bulunmuşlardır. Ahmed b. Hanbel onun hakkında, "Hammâd b. Seleme, Sâbit'ten hadis aktarma

¹⁷ Muhammed b. İsmail Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir* (Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 2/289; Abdurrahman İbn Ebî Hâtim, *el-Cerhu ve't-ta'dîl* (Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 3/340; Ebü'l-Haccâc Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdurrahmân Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl fi esmâ'ir-ricâl*, thk. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1994), 6/95; Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, thk. Şu'ayb el-Arnâût (Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1985), 4/363; Ahmed b. Ali İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbu't-Tehzîb* (Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, ts.), 1/388.

¹⁸ Ahmed b. Ali İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîbu't-Tehzîb*, thk. Sa'd b. Necde (Beyrut: Müessesetu'r-Risâle Nâşîrîn, 2011), 175.

¹⁹ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir*, 3/345; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl fi esmâ'ir-ricâl*, 9/451.

²⁰ İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîbu't-Tehzîb*, 265.

²¹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 6/400.

²² Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir*, 8/237; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 9/107; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl fi esmâ'ir-ricâl*, 30/302.

²³ İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîbu't-Tehzîb*, 817.

hususunda Ma'mer'den esbettir" Yahyâ b. Ma'în, "İkrime ve Hammâd b. Seleme'ye kızan birini görürsen onu Müslüman olup olmamakla yargıla." ifadelerini kullanmıştır.²⁴ İbn Hacer de Hammâd b. Seleme'yi sika ve 'âbid olarak değerlendirdikten sonra ömrünün sonlarında hıfzının bozulduğunu ifade eder. Hicrî 167'de vefat etmiş olup sekizinci tabakadandır.

Sa'îd b. Ebî 'Arûbe: Künyesi Ebu'n-Nadr olan bu zat, Eyyûb es-Sahtiyânî, Hasan el-Basrî ve Ziyâdu'l-E'lem'den hadis rivayetinde bulunmuş, kendisinden de Süfyân, Yahyâ b. Sa'îd ve Yezîd b. Zurey' nakilde bulunmuştur. Yahyâ b. Ma'în, Ebû Zur'a ve Nesâî onun hakkında sika ifadesini kullanırlar. Abdurrahman b. Ebî Hâtim de babasının şu sözlerini nakleder: "Sa'îd ihtilata uğramadan önce sika idi. Katâde'nin hadislerini en iyi bilen odur."²⁵ İbn Hacer onun için sika hafız ifadesini kullanır. Çok tedlîs yaptığını söyledikten sonra ihtilata uğradığını ifade eder. Altıncı tabakadan olup hicrî 156-7'de vefat etmiştir.²⁶

Vüheyb b. Hâlid: Bu zat, Ebû Bekir el-Basrî'dir. Ahmed b. Hanbel onun için "la be'se bih" ifadesini kullanır.²⁷ Ebu Hâtim er-Râzî: "Rical ilmi hakkında Şu'be'den sonra Velîd b. Hâlid'den daha bilgisi yoktur", Muhammed b. Sa'd ise "Vüheyb hapsedilince gözlerini kaybetti. O, sika ve hüccet biriydi"²⁸ değerlendirmelerini yapmaktadır. Onun rivayetlerinin *Kütüb-i Sitte*'de mevcut oluşu, kendisine yöneltilen ihtilat tenkidinin, az ve ömrünün sonlarına doğru olma ihtimalini güçlendirmektedir. İbn Hacer de kendisini yedinci tabakadan sayıp onun için sika sebt ifadelerini kullandıktan sonra ömrünün sonlarına doğru biraz ihtilata uğradığını dile getirmektedir.²⁹

Yezîd b. Zurey': Bu râvî, Ebû Muâviye el-Basrî'dir. Kendisi Sa'îd b. Ebî 'Arûbe, Şu'be b. el-Haccâc ve es-Sevrî gibi kimselerden hadis naklelerken, Humeyd b. Mes'ade ve Muhammed b. Minhâl gibi muhaddisler de ondan rivayette bulunmuşlardır. Ahmed b. Hanbel kendisi için, "Basra'nın gözbebeği ifadesini" kullanır. Ebû Tâlib ise Ahmed b. Hanbel'den naklen, "O ne mutkin ve ne de güzel bir hâfızdır. Onun hadisleri, gayet sahihtir ve kendisi de sadûk mutkin bir kimsedir"³⁰ ifadelerini kullanır. İbn Hacer de kendisini "sika sebt" olarak niteler ve hicrî 182'de vefat ettiğini ifade eder.³¹

Affân: Bu râvî, Affân b. Müslim el-Basrî'dir. Hammâd b. Seleme ve Şu'be b. el-Haccâc gibi zatlardan hadis rivayet etmiştir. Buhârî ve Ahmed b. Hanbel gibi muhaddisler de kendisinden hadis

²⁴ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 3/140; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl fi esmâ'ir-ricâl*, 7/253; Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed Zehebî, *el-Kâşif fi ma'rifeti men lehu rivâye fi'l-Kütüb-i's-Sitte*, thk. Muhammed 'Avvâme (Cidde: Müessesetü 'Ulûmî'l-Kur'an, ts.), 1/349; İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbu't-Tehzîb*, 1/481.

²⁵ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 4/65; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl fi esmâ'ir-ricâl*, 11/5; Zehebî, *Siyer*, 6/413.

²⁶ İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîbu't-Tehzîb*, 294.

²⁷ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir*, 8/177; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 9/34; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl fi esmâ'ir-ricâl*, 31/164; İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbu't-Tehzîb*, 4/333.

²⁸ Zehebî, *Siyer*, 8/223.

²⁹ İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîbu't-Tehzîb*, 833.

³⁰ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl fi esmâ'ir-ricâl*, 32/124; Muhammed b. Hibbân el-Büstî İbn Hibbân, *es-Sikât*, thk. Muhammed Abdulmu'îd Hân (Haydarabâd: Dâiratü'l-Me'ârifî'l-Osmâniyye, ts.), 7/632; Zehebî, *Siyer*, 8/296.

³¹ İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîbu't-Tehzîb*, 856.

rivayetinde bulunmuşlardır.³² Kendisi “sika-sebt” mertebesindedir. Ali b. el-Medînî de onun hakkında “Hadisin herhangi bir harfinde şüphe ettiği zaman o hadisi terk ederdi. Bazen de hata ederdi” değerlendirmesini yapmıştır. Onuncu tabakadan olup hicrî 219’da vefat etmiştir.³³

Mûsâ b. İsmâîl: Bu râvî, Ebû Seleme et-Tebûzekî’dir. Hicrî 223’te vefat etmiş olan bu râvî Ebân b. Yezîd ve Hammâd b. Seleme gibi kimselerden hadis rivayet etmiştir. Buhârî ve Ebû Dâvûd gibi muhaddisler de ondan rivayette bulunmuşlardır. Yahyâ b. Ma’în’e nasıl biri olduğu sorulduğunda, “sika ve me’mûn bir kimse” cevabını vermiştir. Ebu Hâtim, et-Tayâlisi’nin, “Mûsâ b. İsmail sika ve sadûktur” dediğini ifade eder. İbn Hibbân da kendisini *es-Sikât* adlı eserinde zikretmiş ve mutkinlerden olduğunu belirtmiştir.³⁴

Süleymân b. Harb: Bu kimse, el-Ezdî nisbesiyle tanınmaktadır. Mekke’de ikamet edip orada kadılık yapmıştır. Hammâd b. Seleme ve Şu’be b. el-Haccâc gibi kimselerden hadis nakletmiştir. Buhârî, Ebû Dâvûd ve daha pek çok kimse de kendisinden nakillerde bulunmuştur. Ya’kûb b. Şeybe onun için “sika sebt” ifadelerini kullanırken, Nesâî de onu “sika me’mûn” şeklinde nitelemiştir.³⁵ İbn Hacer kendisini dokuzuncu tabakadan sayıp onun için “sebt, imam, hafız” nitelemesinde bulunur. 224 yılında vefat etmiştir.³⁶

Abbâs b. el-Velîd en-Nersî: Lâkabı, Ebu’l-Fadl ve nisbesi el-Basrî olan bu râvî, Hammâd b. Seleme ve Abdullah b. el-Mübârek gibi kimselerden nakilde bulunmuştur. Ondan da Buhârî ve Müslim gibi muhaddisler hadis rivayet etmişlerdir. Yahyâ b. Ma’în onun için “doğru bir adam” ifadesini kullanır. İbn Hibbân da onu *es-Sikât* adlı eserinde zikretmiştir.³⁷ İbn Hacer de onun için sika ifadesini kullanır ve hicrî 238’de vefat ettiğini söyler.³⁸

Yusuf b. Ya’kûb: Bu râvî, aslen Basralı olup Bağdat’ta ikamet etmiştir. Müslim b. İbrahim ve Süleymân b. Harb’dan hadis almış, kendisinden de Ebû Sehl el-Kattân ve pek çok kimse nakilde bulunmuştur. Hicrî 247 yılında vefat etmiştir. Hatîb el-Bağdâdî onun için “sika, sâlih, iffetli ve doğru hükümlü biri” ifadelerini kullanır.³⁹

Humeyd b. Mes’ade: Bu zat, es-Sâmî el-Bâhilî’dir. İsmâîl b. Uleyye ve Yezid b. Zurey’den hadis almıştır. Kendisinden de *Kütüb-i Sitte* müelliflerinden Buhârî dışındakiler nakilde bulunmuştur. İbn

³² Buhârî, *et-Târîhu’l-kebîr*, 7/72; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, 7/30; İbn Hibbân, *es-Sikât*, 8/522; Mizzî, *Tehzîbu’l-Kemâl fi esmâ’i’r-ricâl*, 20/160; Zehebî, *Siyer*, 10/242; İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, 3/117.

³³ İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîbu’t-Tehzîb*, 781.

³⁴ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, 8/136; İbn Hibbân, *es-Sikât*, 9/160; Mizzî, *Tehzîbu’l-Kemâl fi esmâ’i’r-ricâl*, 29/21; Zehebî, *Siyer*, 10/360.

³⁵ Buhârî, *et-Târîhu’l-kebîr*, 4/8; Mizzî, *Tehzîbu’l-Kemâl fi esmâ’i’r-ricâl*, 11/384.

³⁶ İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîbu’t-Tehzîb*, 311.

³⁷ İbn Hibbân, *es-Sikât*, 8/510; Mizzî, *Tehzîbu’l-Kemâl fi esmâ’i’r-ricâl*, 14/259.

³⁸ İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, 2/296.

³⁹ Zehebî, *Siyer*, 14/85.

Hibbân kendisini *es-Sikat*'ında zikretmiştir. Nesâî de onun için "sika" nitelemesinde bulunmuştur.⁴⁰ İbn Hacer de kendisini onuncu tabakadan sayıp, onun için "sadûk" ifadesini kullandıktan sonra hicrî 244'te vefat ettiğini söyler.⁴¹

1.1.3. Ebû Bekre Rivayetinin Sıhhat Yönünden Değerlendirilmesi

Ebû Bekre'nin (r.a.) bu rivayeti yalnız Hasan el-Basrî kanalıyla bize ulaşmıştır. Bu isnad, Hasan el-Basrî'den sonra yayılım göstermişse de sahabe tarafı tek kişi olduğundan ferd-i mutlaktır. Yapılan isnad çalışmasında ortaya çıkmıştır ki Ahmed b. Hanbel, Ebu Dâvûd ve Nesâî'nin isnadları sahihtir. Buhârî'nin isnadında yer alan Hemmâm, her ne kadar zabt yönünden biraz kusurlu olduğundan hadisi hasen seviyesine düşüyor olsa da diğer tariklerle bir bütün olarak değerlendirildiğinde sahih mertebesine çıkmaktadır. İbn Hibbân'ın isnadı ile alakalı olarak 'Anbese b. el-A'ver hakkında farklı yaklaşımlar olsa da en azından hasen denilebilir. Zira İbn Hibbân, 'Anbese'yi *es-Sikât* adlı eserinde zikretmiş, Ebu Hâtim ise Abdulvahhâb es-Sekâfi'nin kendisinden hasen hadisler naklettiğini söylemiş ve onun için "la be'se bihi" tabirini kullanmıştır. Buhârî de kendisini *et-Tarih*'inde zikretmiş ve onun için hiçbir cerh ve ta'dil ifadelerini kullanmamıştır. Yalnız Ali b. el-Medîni onun zayıf olduğunu söylemiştir. Yapılan incelemede İbn Hibbân'ın isnadındaki Muhammed b. Ali adlı râvînin kim olduğuna dair tam bir kanaate varılamamıştır. Ancak Şu'ayb el-Arnaût, İbn Hibbân'ın *Sahih*'ine yaptığı tahkikte A'nbese ile ilgili ifadeleri dile getirdikten sonra geri kalan râvîlerin sika olup Buhârî ve Müslim'in râvîleri olduğunu söylemektedir.⁴²

Beyhakî'nin isnadında bulunan Hasan b. Muhammed ve Ebu'l-Hasan el-Mukrî adlı râvîler hakkında da tam olarak bir kanaat oluşmamıştır. Bu kişiler meçhul olsa veya isnadda inkıta varsa bile yine hadise bir hâlel gelmez. Zira hadisin, diğer tarikleriyle sahih olduğu yukarıda vurgulanmıştır.

1.2. İbn Abbâs Rivayeti

... أَنَّ ابْنَ عَبَّاسٍ قَالَ أَتَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْ آخِرِ اللَّيْلِ فَصَلَّيْتُ خَلْفَهُ فَأَخَذَ بِيَدِي فَجَعَلَنِي جَدَاءً.

Abdullah b. Abbâs (r.a.)'tan, "Gecenin sonuna doğru Hz. Peygamber'in yanına gelip arkasında namaza durdum. Bunun üzerine Allah Rasûlü elimden tutup beni kendi hizasına doğru çekti." rivayeti nakledilmiştir.⁴³

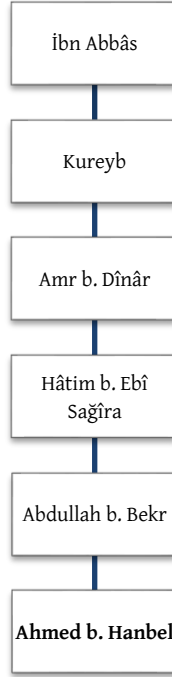
⁴⁰ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, 3/229; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl fi esmâ'i'r-ricâl*, 7/395.

⁴¹ İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîbu't-Tehzîb*, 209.

⁴² İbn Hibbân, *es-Sikât*, 5/568.

⁴³ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1/330.

1.2.1. İbn Abbâs Rivayetinin İsnad Şeması

1.2.1.1. İbn Abbâs Rivayetinin Râvîleri

Kureyb: Bu zat, el-Kuraşî el-Hâşimî'dir. İbn Abbâs'ın azatlısıdır. Hz. Osman b. Affân'ı görmüş, İbn Abbâs ve Hz. Aişe gibi bazı sahabeden hadis nakletmiştir. Kendisinden de Süleyman b. Yesâr ve Amr b. Dînâr hadis rivayetinde bulunmuştur. Muhammed b. Sa'd, onu ikinci tabakadan saymış ve "sika biri olduğunu" söylemiştir. Nesâî de onun için "sika" nitelemesinde bulunmuştur.⁴⁴ İbn Hacer de onun hakkında "sika" ifadesini kullanıp üçüncü tabakadan saymış ve hicrî 98'de vefat ettiğini söylemiştir.⁴⁵

Amr b. Dînâr: Ebû Muhammed el-Esram lakabıyla bilinen bu zat el-Mekkî'dir. Kureyb'den hadis nakletmiştir. Kendisinden de Hâtim b. Ebî Sağîra nakilde bulunmuştur. Şu'be onun hakkında, "Hadiste tesebbüt hususunda Amr b. Dînâr gibisini görmedim. Ne Hakem ne de Katâde onun seviyesinde değillerdir." ifadelerini kullanır. Ebû Zur'a er-Râzî, Ebû Hâtim ve Nesâî onu "sika" olarak nitelemiş,⁴⁶ İbn Hacer de *Takrîb*'inde onun için "sika sebt" ifadelerini kullanmış ve hicrî 126'da vefat ettiğini belirtmiştir.⁴⁷

Hâtim b. Ebî Sağîra: Bu zat, A'tâ b. Ebî Rabâh ve Amr b. Dînâr'dan hadis rivayet etmiştir. Kendisinden de Şu'be b. el-Haccâc ve Abdullah b. Bekr ilim almıştır. Ahmed b. Hanbel, Ebû Zur'a, Ebû

⁴⁴ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl fi esmâi'r-ricâl*, 24/172; Zehebî, *Siyer*, 4/479.

⁴⁵ İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîbu't-Tehzîb*, 644.

⁴⁶ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 6/231; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl fi esmâi'r-ricâl*, 22/5; Zehebî, *Siyer*, 5/300.

⁴⁷ İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîbu't-Tehzîb*, 581.

Hâtim ve Nesâî onun hakkında “sika” ifadesini kullanmışlardır.⁴⁸ İbn Hacer de kendisini altıncı tabakadan saymış ve “sikadır” demiştir.⁴⁹

Abdullah b. Bekr: Basralı olup Bağdat’ta ikamet etmiştir. Behz b. Hakîm ve Hâtim b. Ebî Sağîra’dan nakilde bulunmuştur. Kendisinden de Ahmed b. Hanbel hadis rivayet etmiş ve Yahyâ b. Ma’în onun hakkında “sika”, Muhammed b. Sa’d “sika sadûk”,⁵⁰ İbn Hacer ise “sika” değerlendirmesini yapmış ve hicrî 208’de vefat ettiğini dile getirmiştir.⁵¹

1.2.3. İbn Abbâs Rivayetinin Sıhhat Yönünden Değerlendirilmesi

İbn Abbâs’a dayandırılan bu hadisin isnadının yapılan isnad kontrolü neticesinde sahih olduğu anlaşılmıştır. Zira seneddeki tüm râvîlerin gerek adalet ve gerekse zabt yönünden sika oldukları tesbit edilmiş, ayrıca herhangi bir inkıtaa da rastlanmamıştır. Ahmed b. Hanbel’in *el-Müsned*’ine yaptığı tahkikte Şu’ayb el-Arnaût bu râvîlerin sika ve Buhârî ve Müslim’in râvîleri olduğunu ifade etmektedir.

1.3. Ebû Bekre ve İbn Abbâs’ın Rivayetinden Çıkarılan Hüküm

Hasan el-Basrî, Evzâî, İmam Mâlik, İmam Şâfiî ve Ehl-i Re’y, Ebû Bekre ve İbn Abbâs’ın hadislerine dayanarak cemaatle kılınan namazda safın arkasında münferit olarak namaz kılan kişinin namazının sahih olduğunu söylemişlerdir. Bu iddialarını, “Ebû Bekre, namazının bir kısmını safın arkasında kılmış ve Allah Resûlü (s.a.s.) namazını iade etmesini emretmemiştir” rivayetiyle delillendirmişlerdir.⁵²

İmam Nevevî de *Minhâcu’t-tâlibîn* adlı eserinde şu ifadeler yer verir: “İmama uyan kişinin saftan ayrı tek başına namaza durması mekruhtur. Aksine bir aralık bulursa safa girmeye çalışacak, şayet bulamazsa ihram tekbirinden sonra öndeki saftan birini yanına çekecektir.”⁵³ Hatîb eş-Şirbînî (ö. 977/1570), bu husustaki dayanağın, Buhârî’nin Ebû Bekre’den rivayet ettiği hadis olduğunu söyler ve yukarıdaki hadisi zikrettikten sonra şu ifadeleri kullanır: “Bu hadisten anlaşılan husus, namazın iade edilmesinin gerekmediğidir. Tirmizî’nin rivayet edip hasen olduğunu belirttiği ve saftan ayrı tek başına namaza duranın namazının sahih olmadığını içeren Vâbısa hadisine gelince, her iki görüşün delillerini cem’ etmek adına âlimler onu sünnete yorumlamışlardır. İmam Şâfiî de Vâbısa’nın hadisini zayıf görmüş ve kavl-i kadiminde, “Şayet bu hadis sahih olsaydı onunla amel ederdim.” ifadelerini kullanmıştır.⁵⁴

⁴⁸ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dil*, 3/257; Mizzî, *Tehzîbu’l-Kemâl fi esmâ’i’r-ricâl*, 5/194; Zehebî, *el-Kâşif*, 1/300.

⁴⁹ İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîbu’t-Tehzîb*, 149.

⁵⁰ Buhârî, *et-Târîhu’l-Kebîr*, 5/52; Mizzî, *Tehzîbu’l-Kemâl fi esmâ’i’r-ricâl*, 14/340; Zehebî, *el-Kâşif*, 1/541.

⁵¹ İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîbu’t-Tehzîb*, 387.

⁵² Şevkânî, *Neylû’l-evtâr şerhu Müntekâ’l-ahbâr*, 2/429.

⁵³ Nevevî, *Minhâcu’t-tâlibîn*, 132.

⁵⁴ Muhammed b. Ahmed Şirbînî, *Muğni’l-muhtâc ilâ ma’rifeti ma’ânî elfâzi’l-Minhâc*, thk. Ali Muhammed, Âdil Ahmed (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1415), 1/493.

el-Hidâye sahibi Merğînânî (ö. 593/1197) ise, “Kim bir kişiye namaz kıldırırsa o kişiyi sağ tarafına alır. Bu husustaki dayanak İbn Abbâs’ın hadisidir. Zira Allah Resûlü (s.a.s.) ona namaz kıldırması ve onu sağ tarafına almıştır. Şayet kişi imamın sol tarafında ya da arkasında tek başına namaz kılsa namazı câiz olmakla birlikte sünnete muhalefet ettiğinden hata yapmıştır.” değerlendirmesini yapmıştır.⁵⁵

Buhârî’nin rivayetine göre Ebû Bekre’nin kendisi, namazının durumunu Allah Rasûlü’ne sormaktadır. Ancak diğer rivayetlerde olay farklı aktarılmaktadır. Ahmed b. Hanbel,⁵⁶ İbn Hibbân,⁵⁷ Ebû Dâvûd⁵⁸ ve Beyhakî’nin⁵⁹ rivayet ettiğine göre Ebû Bekre mescide girdiğinde Hz. Peygamber rükûa varmıştı. Yetişmiş olduğu rekâtı kaçırmamak için daha safa varmadan acele ile niyet etmiş ve rükûa inip sonra safa varana kadar yürümüşü. Efendimiz namazını bitirdiğinde; “*Hanginiz safa varmadan rükûa edip öylece safa girdi?*” diye sorunca Ebû Bekre, kendisi olduğunu söyleyince Efendimiz; “*Bir daha böyle yapma.*” diye nasihatte bulunmuştur.

Hadisin bütün tariklerinde, زادك الله حرصا “*Allah azmini/gayretini arttırsın*” ifadesi yer almaktadır. Burada Hz. Peygamber, Ebû Bekre’nin cemaate yetişme hususundaki isteğini övmüş ve Yüce Allah’ın, onun bu arzusunun arttırması yönünde dua etmiştir. Rivayetin bütün varyantlarında ولا تعد ifadesi mevcuttur. Bu kelimenin okunuşu hususunda farklı yaklaşımlar vardır. Âlimlerin çoğunluğu bu kelimeyi عود masterından, sülâsî mücerred olarak okumuşlardır. Bu durumda mevcut kelime, ولا تُعَدُّ “*bir daha böyle yapma*” anlamına gelmektedir. Bazı şârihler ise إعادة masterından sülâsî mezîd olarak harekelemişlerdir. O zaman da söz konusu kelime, ولا تُعَدُّ “*safa varmadan idrak ettiğin bölümü iade etme*” şeklinde anlam kazanmaktadır. Hadisin varyantlarına baktığımız zaman birinci mananın daha sağlam ve tercihe şayan olduğu görülmektedir. Zira rivayetin yukarıda da değinildiği gibi bazı tariklerinde, “namaz için kâmet getirilmişti de yetişmek için acele ettim”, “nefes nefese kalmıştı”⁶⁰ ve hatta Efendimizin, “*Hanginiz safa varmadan rükûa edip öylece safa girdi?*”⁶¹ şeklinde ifadeleri yer almaktadır. Bunlar da gösteriyor ki konu, aslında cemaate yetişmek hususunda acele etmek ve safa varmadan rükûa yapmakla alakalıdır. Çıkarılan gürlütü ve nefes nefese namaza durmak Hz. Peygamber’i rahatsız etmiş olmalı ki “*bir daha böyle yapma*” diye telkinde bulunmuştur. Yoksa durum, bazı şârihlerin anladığı gibi safın dışında kılınmış olan namazın iade edilmesi değildir.

Âlimlerin çoğunluğu Ebû Bekre’nin, safın arkasında tek başına kıldığı rükûun tekrar edilmesine yönelik Hz. Peygamber’den bir emrin gelmemesinden hareketle bu durumun sahih olduğu sonucuna varmışlardır. Bu görüşte olanlar, saftan ayrı tek başına duran kişinin, namazını iade etmesi

⁵⁵ Burhâneddîn Ebu’l-Hasan Merğînânî, *el-Hidâye fî şerhi bidâyeti’l-mübtedî*, thk. Muhammed ‘Anân Derviş (Beyrut: Dâru’l-Erkam, ts.), 1/70.

⁵⁶ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 5/45.

⁵⁷ İbn Hibbân, *Sahîhu İbn Hibbân*, 5/568.

⁵⁸ Ebû Dâvûd, “Salât”, 101.

⁵⁹ Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, 3/150.

⁶⁰ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 5/49.

⁶¹ Ebû Dâvûd, “Salât”, 101.

gerektiğine yönelik Vâbısa b. Ma'bed ile Ali b. Şeybân hadislerinin zayıf olduğunu söylemiş veya bu hadislerdeki emri istihbaba hamletmişlerdir.

2. Saftan Ayrı Namaz Kılan Kişinin Namazının Sahih Olmadığına Dâir Rivayetler

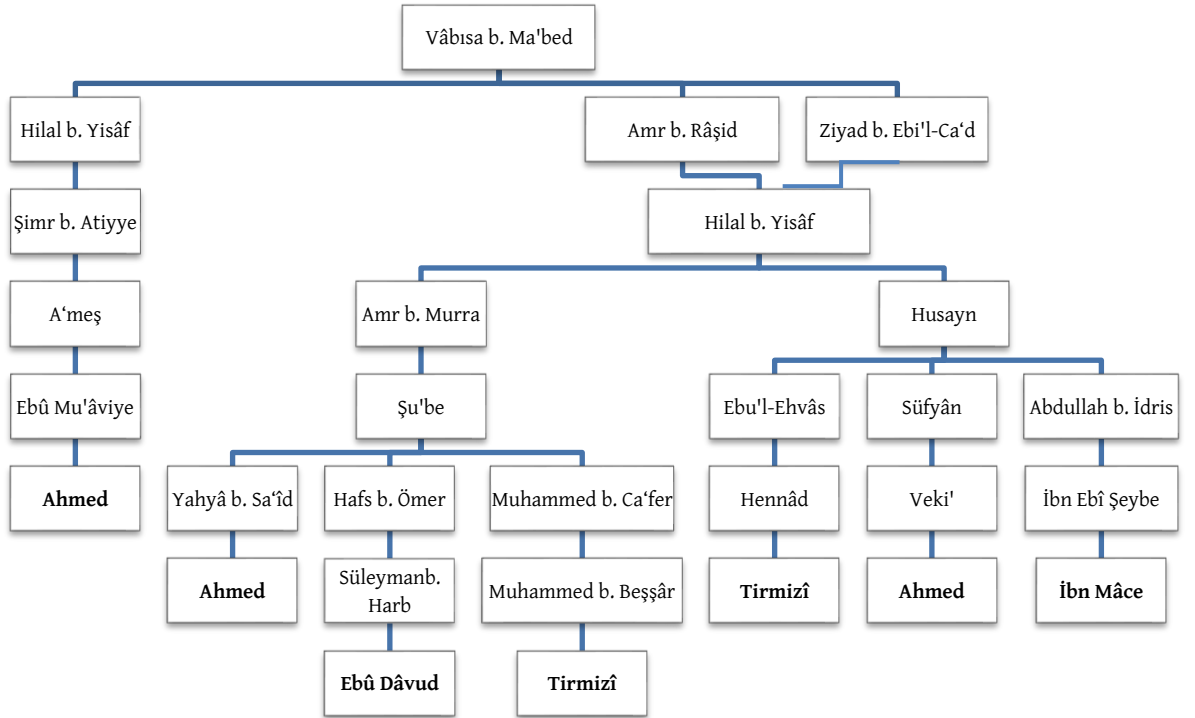
2.1. Vâbısa b. Ma'bed Rivayeti

... عَنْ وَابِصَةَ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَأَى رَجُلًا يُصَلِّيَ خَلْفَ الصَّفِّ وَخَذَهُ فَأَمَرَهُ أَنْ يُعِيدَ الصَّلَاةَ. وَفِي رِوَايَةٍ: سَأَلَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ رَجُلٍ صَلَّى خَلْفَ الصَّفِّ وَخَذَهُ؟ فَقَالَ: يُعِيدُ الصَّلَاةَ.

Vâbısa b. Ma'bed'den (r.a.) yapılan rivayete göre Allah Rasûlü (s.a.s.), safın arkasında münferit olarak namaz kılan bir adamı gördü ve namazını iade etmesini emretti. Bir başka rivayette ise Hz. Peygamber'e, safın arkasında tek başına namaz kılan kişinin durumu sorulduğunda, "Namazını iade (tekrar) eder." buyurdu.⁶²

Mezkûr hadisi Ahmed b. Hanbel⁶³, Ebû Dâvud⁶⁴, Tirmizî⁶⁵, İbn Mâce⁶⁶ ve daha birçok muhaddis rivayet etmiştir. Esasen mevcut hadisin sıhhatinin tespiti hususunda, rivayetin bütün isnadını zikretmek ve râvîlerini değerlendirmek gerekmektedir. Ancak bu hadisle ilgili tariklerin fazla olmasından dolayı fazla râvînin değerlendirilmesi konuyu mecrasından çıkaracağı endişesiyle hadisin sıhhatini ortaya koyacak bazı rivayetlerin burada zikredilmesi uygun görülmektedir.

2.1.1. Vâbısa b. Ma'bed Rivayetinin İsnad Şeması

⁶² Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 4/228.

⁶³ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 4/228.

⁶⁴ Ebû Dâvud, "Salât", 99.

⁶⁵ Tirmizî, "Salât", 56.

⁶⁶ İbn Mâce, "İkâmetü's-Salât", 54.

İsnad şemasında görüldüğü üzere Ahmed b. Hanbel, rivayeti Şu'be, A'meş ve Husayn tarikiyle rivayet etmiştir. Tirmizî de rivayeti hem Şu'be hem de Husayn tarikiyle rivayet etmiştir.

2.1.2. Vâbısa b. Ma'bed Rivayetinin Râvîleri

Vâbısa b. Ma'bed: İki farklı silsileyle Esed b. el-Huzeyme'ye dayandırılmak suretiyle el-Esedî nisbesiyle bilinmektedir. Bu sahâbî, önce Kûfe'de kalmış daha sonra Rakkâ'ya intikal etmiş ve orada vefat etmiştir.⁶⁷

Amr b. Râşid: Bu râvî Ali b. Ebî Tâlib, Ömer b. el-Hattâb ve Vâbısa b. Ma'bed adlı sahâbîlerden hadis nakletmiş, kendisinden de Nuseyr b. Zu'lûk ve Hilâl b. Yisâf rivayette bulunmuştur. İbn Hibbân'ın *es-Sikât* adlı eserinde zikrettiği bu râvî, İbn Hacer tarafından "makbul" diye nitelendirilmiştir.⁶⁸ Her ne kadar Zehebî onun "sika" olduğunu ifade etse de⁶⁹ yalnız iki kişinin kendisinden rivayet etmesinden dolayı meçhûlü'l-hâl olduğu göz önünde bulundurulmalıdır.

Ziyâd b. Ebi'l-Ca'd: Amr b. el-Hâris ve Vâbısa b. Ma'bed'den hadis rivayetinde bulunduğu gibi kendisinden de Hilâl b. Yisâf nakilde bulunmuştur. İbn Hacer tarafından "makbul" olarak nitelenmiştir.⁷⁰

Hilâl b. Yisâf: Bu râvî, Yahyâ b. Ma'în ve 'İclî tarafından "sika" olarak nitelenmiştir. Berâ b. 'Âzıb, Semure b. Cündüb, Aişe Ümmü'l-Mü'minîn gibi sahâbîlerden hadis rivayet etmiştir. Husayn b. Abdurrahman, Şimr b. el-'Atiyye ve Amr b. Murra gibi kimseler de kendisinden nakilde bulunmuşlardır. Üçüncü tabakadan olan bu râvî İbn Hacer tarafından "sika" olarak nitelendirilmiştir.⁷¹

Şimr b. 'Atiyye: Hilâl b. Yisâf'tan hadis rivayetinde bulunan Şimr b. 'Atiyye İbn Hacer tarafından "sadûk" olarak nitelenmiştir. Kendisinden de Süleyman el-A'meş nakilde bulunmuştur. Nesâî ise "sika" olduğunu söylemiştir.⁷²

A'meş: Bu râvînin asıl adı, Süleyman b. Mihrân el-Kûfî'dir. Hicri 59 ya da 61'de doğup 147 veya 148'de vefat etmiş, Enes b. Malik'i görmüş,⁷³ İbrahim en-Nehâî, Şimr b. 'Atiyye ve daha nice muhaddisten hadis rivayetinde bulunmuştur. Süfyân es-Sevrî, Vekî', Yahyâ b. Sa'îd ve Ebû Muâviye gibi kimseler de kendisinden nakillerde bulunmuştur. Buhârî, hocası Ali b. el-Medîni'nin el-A'meş

⁶⁷ İbnu'l-Esîr el-Cezerî, *Üsdü'l-ğâbe fi ma'rifeti's-sahâbe*, 2/398; İbn Abdilber en-Nemerî, *el-İstî'âb fi Esmâi'l-ashâb*, 2/340; İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fi temyîzi's-sahâbe*, 4/461.

⁶⁸ İbn Hibbân, *es-Sikât*, 5/175; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl fi esmâi'r-ricâl*, 22/17; İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîbu't-Tehzîb*, 581.

⁶⁹ Zehebî, *el-Kâşif*, 2/76.

⁷⁰ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl fi esmâi'r-ricâl*, 9/444; İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîbu't-Tehzîb*, 265.

⁷¹ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, 8/202; Mizzî, *Tehzîbu'l-kemâl fi esmâi'r-ricâl*, 30/353; İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîbu't-Tehzîb*, 820.

⁷² İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 4/375; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl fi esmâi'r-ricâl*, 12/560; İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîbu't-Tehzîb*, 342.

⁷³ Ali b. el-Medîni, A'meş'in Enes b. Mâlik'i sadece namaz kılarken ve kına yaparken gördüğünü, ondan rivayette bulunmadığını ifade eder. Yahyâ b. Ma'în de A'meş'in Enes'ten olan bütün rivayetlerinin mürsel olduğunu belirtir. Ahmed b. Alî Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, thk. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf (Beirut: Dâru'l-Çarbi'l-İslâmî, 2002), 10/5.

hakkında, “1300’e yakın rivayet sahibi olduğu” sözünü aktarır. Kûfe’de kendisinden daha iyi Kur’an okuyabilen ve kıraatlara vakıf başka kimsenin olmadığı A’miş, pek çok cerh ve ta’dîl otoriteleri tarafından ta’dîl edilmiştir.⁷⁴

Vekî’: Tam adı Vekî’ b. el-Cerrâh el-Kûfî’dir. Süfyân es-Sevrî, Şu’be b. el-Haccâc, A’miş ve daha nice kimselerden hadis rivayetinde bulunmuştur. Ahmed b. Hanbel, Züheyr b. Harb ve daha birçok muhaddis de ondan hadis nakletmiştir. Ahmed b. Hanbel’in, hakkında “ilim, hıfz, isnad, huşû ve takvâ konusunda bir benzerini görmedim” dediği bu râvî hicrî 196 veya 197’nin başlarında yetmiş yaşında vefat etmiştir. Cerh ve ta’dîl âlimleri tarafından “sika hâfız âbid” şeklinde ta’dîl edilmiştir.⁷⁵

Husayn: Husayn diye meşhur olmuş bu râvînin tam adı, Husayn b. Abdurrahman es-Sülemî, Ebu’l-Huzeyl el-Kûfî’dir. Hicrî 136 yılında ve 93 yaşında vefat eden Husayn, ilerleyen yaşlarında ihtilata uğramıştır. Amr b. Murra, Hilâl b. Yisâf ve daha pek çok kimseden nakillerde bulunmuştur. Süfyân es-Sevrî ve Şu’be b. el-Haccâc gibi muhaddisler de ihtilata uğramadan önce kendisinden hadis rivayet etmişlerdir. Yahyâ b. Ma’in kendisini “sika”, Ahmed b. Hanbel “sika me’mûn”, İclî de “sika sebt” diye nitelemiştir. Ebû Hâtim de onu “sadûk sika” olarak niteledikten sonra ömrünün sonlarına doğru hıfzının bozulduğunu ifade etmiştir.⁷⁶

Amr b. Murra: Hicrî 118 yılında vefat eden bu râvî İbrahim en-Nehâ’î, Sa’îd b. el-Müseyyeb, Hilâl b. Yisâf ve daha pek çok kimseden hadis rivayetinde bulunmuştur. Husayn, Süfyân es-Sevrî, Şu’be, el-A’miş gibi muhaddisler de kendisinden hadis nakletmiştir. Ali b. el-Medînî, “onun yaklaşık 200 hadis rivayet ettiğini” ifade etmiştir. Bazı muhaddisler tarafından mürcie olmakla itham edilmesine rağmen pek çok cerh ve ta’dîl otoriteleri tarafından ta’dîl edilmiştir. Yahyâ b. Ma’in kendisini “sika”, Ebû Hâtim ise “sadûk sika” olarak nitelemiştir.⁷⁷ İbn Hacer de “sika âbid” şeklinde ta’dîl etmiştir.⁷⁸

Şu’be: Asıl adı Şu’be b. el-Haccâc el-Ezdî’dir. Süfyân es-Sevrî, A’miş, Amr b. Dînâr, Amr b. Murra, Mâlik b. Enes ve daha nice muhaddisten hadisler nakletmiştir. Süleyman b. Harb, Vekî’, Yahyâ b. Sa’îd ve daha pek çok kimse ondan rivayette bulunmuştur. Ali b. el-Medînî, “iki bin civarında hadisi olduğunu”, Ahmed b. Hanbel, “döneminde hadis hususunda bir benzerinin olmadığını” söyleyerek

⁷⁴ A’miş hakkında geniş bilgi için bk. Buhârî, *et-Târîhu’l-kebir*, 4/37; Mizzî, *Tehzîbu’l-Kemâl fî esmâi’r-ricâl*, 12/74; Zehebî, *Siyer*, 6/226; İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, 2/109.

⁷⁵ Buhârî, *et-Târîhu’l-kebir*, 8/179; Mizzî, *Tehzîbu’l-Kemâl fî esmâi’r-ricâl*, 30/462; Zehebî, *Siyer*, 9/140; İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, 4/311.

⁷⁶ Buhârî, *et-Târîhu’l-kebir*, 3/7; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, 3/193; Mizzî, *Tehzîbu’l-Kemâl fî esmâi’r-ricâl*, 6/519.

⁷⁷ Buhârî, *et-Târîhu’l-kebir*, 6/368; Mizzî, *Tehzîbu’l-Kemâl fî esmâi’r-ricâl*, 22/232; Zehebî, *Siyer*, 5/196.

⁷⁸ İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîbu’t-Tehzîb*, 590.

kendisini ta'dîl etmiştir. Süfyân es-Sevrî ise, "Şu'be'yi hadis ilminde emiru'l-mü'minin" ve "Irak'ta ilk defa ricâl tenkidini başlatan kişi" şeklinde nitelemiştir. Şu'be, hicrî 160'ta vefat etmiştir.⁷⁹

Süfyân: Süfyân es-Sevrî olarak meşhur olan bu râvî Husayn b. Abdurrahman, Seleme b. Dînâr, A'meş, Simak b. Harb ve pek çok kimseden hadis rivayetinde bulunmuştur. Züheyr b. Muaviye, Süfyân b. U'yeyne, Abdurrahman b. Mehdî, Mâlik b. Enes ve pek çok kimse de kendisinden nakilde bulunmuşlardır. Zamanının büyük şahsiyetleri onu, "Kûfe'nin en faziletli kişisi" şeklinde defalarca ta'dîl etmiştir. Abdurrahmân b. Mehdî de Süfyân'ı, "hadis muhafazası hususunda gözüm Süfyân gibisini görmedi" şeklinde övmüştür. Aynı zamanda Süfyân, pek çok cerh ve ta'dîl bilgini tarafından da ta'dîl edilmiştir. Bazı muhaddislerden az da olsa tedlîs yaptığına yönelik ifadeler nakledilmiş olsa da yine de "sika, hâfız, fakih, âbid, imam ve hüccet" olarak nitelenmiştir. Hicrî 161 yılında 64 yaşında vefat etmiştir.⁸⁰

Ebu'l-Ehvas: Bu râvî, Sellâm b. Süleym el-Hanefî el-Kûfî'dir. Husayn b. Abdurrahman, A'meş ve daha pek çok kimseden hadis rivayet etmiştir. Kuteybe b. Sa'îd, Hennâd b. es-Serî, Vekî' ve başka bir topluluk da kendisinden nakilde bulunmuştur. 'İclî, Ebû Zur'a ve Nesât kendisini "sika", Yahyâ b. Ma'în "sika ve mutkin", İbn Ebî Hâtim ise "sadûk" olarak nitelemiştir. Hicrî 179 yılında vefat eden Ebu'l-Ehvas nice cerh ve ta'dîl otoritesi tarafından da ta'dîl edilmiştir.⁸¹

Abdullah b. İdrîs: Bu râvî el-Evdî Ebû Muhammed el-Kûfî'dir. Süfyân, Süleyman A'meş, Şu'be ve daha birçok kimseden hadis rivayet etmiştir. Abdullah b. el-Mübârek, Yahyâ b. Ma'în gibi kimseler de kendisinden hadis nakletmiştir. Ebû Hâtim onu "hüccet imam sika", Nesât "sika sebt" olarak nitelemiştir. Pek çok münekkid tarafından ta'dîl edilmiş olan Abdullah b. İdrîs, hicrî 115 yılında doğmuş ve 192 yılında yetmiş küsur yaşlarında vefat etmiştir.⁸²

Hafs b. Ömer: Hammâd b. Zeyd, Şu'be, Hemmâm b. Yahyâ gibi kimselerden hadis nakletmiştir. Buhârî ve Ebû Dâvud gibi âlimler de ondan hadis rivayet etmiştir. Hafs b. Ömer, ücret karşılığında hadis nakletmekle kınansa da Ahmed b. Hanbel kendisini "sebt mutkin", Ebû Hâtim ise "sadûk mutkin" olarak nitelemiştir. Hicrî 225 yılında vefat etmiştir.⁸³

Muhammed b. Ca'fer: Bu râvî, Ebû Abdillâh el-Basrî'dir. Süfyân es-Sevrî, Süfyân b. Uyeyne, Şu'be b. el-Haccâc gibi muhaddislerden nakillerde bulunmuştur. Ahmed b. Hanbel, Ali b. el-Medînî,

⁷⁹ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir*, 4/244; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl fî esmâ'ir-ricâl*, 12/479; Zehebî, *Siyer*, 7/202; İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbu't-Tehzîb*, 2/166. Geniş bilgi için bk. Abdulvahap Özsoy, *Şu'be İbnü'l-Haccâc ve Hadisçiliği* (Atatürk Üniversitesi, Thesis, 2004) ((TDV İslâm Araştırmaları Merkezi)).

⁸⁰ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir*, 4/92; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl fî esmâ'ir-ricâl*, 11/154; Zehebî, *Siyer*, 7/229; İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbu't-Tehzîb*, 2/26.

⁸¹ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir*, 4/135; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 4/259; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl fî esmâ'ir-ricâl*, 12/282.

⁸² İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 5/8; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl fî esmâ'ir-ricâl*, 14/293; Zehebî, *Siyer*, 9/42.

⁸³ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir*, 2/366; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl fî esmâ'ir-ricâl*, 7/26; Zehebî, *Siyer*, 10/354; Zehebî, *el-Kâşif*, 1/341.

Yahyâ b. Ma'în ve daha pek çok kimse de kendisinden hadis rivayet etmiştir. Bazen hata etmekle birlikte ta'dîl edilmiş ve özellikle Şu'be'nin hadisleri hususunda kaynak kabul edilmiştir.⁸⁴

Yahyâ b. Sa'îd: Bu râvînin tam adı el-Kattân Ebû Sa'îd el-Basrî'dir. Hammâd b. Seleme, Süfyân es-Sevrî, Şu'be, Mâlik b. Enes ve daha nice büyük muhaddislerden hadis rivayet etmiştir. Ahmed b. Hanbel ve daha pek çok kimse de kendisinden nakillerde bulunmuştur. Muhammed b. Sa'd onun hakkında "sika me'mûn hüccet" ifadelerini kullanırken, 'İclî ise "sika nak'yyu'l-hadîs" nitelemesinde bulunur. Hicrî 120 yılının başlarında doğmuş olan bu büyük muhaddis cerh ve ta'dîl otoriteleri tarafından ta'dîl edilmiştir.⁸⁵ Örneğin İbn Hacer'in "sika mutkin hâfız imam kudve" gibi ta'dîl lafızlarıyla tanıttığı bu râvî, hicrî 198 yılında 78 yaşında vefat etmiştir.⁸⁶

Ebû Muaviye: Adı Muhammed b. Hâzim olan bu râvî, A'meş, Şu'be ve Hişâm b. Urve gibi pek çok büyük muhaddisten hadis rivayetinde bulunmuştur. Ahmed b. Hanbel, Yahyâ b. Ma'în, Hennâd b. es-Serî ve daha nice kimse de kendisinden nakilde bulunmuştur. Küçük yaşlarda gözlerini kaybeden Ebû Muaviye, mürcieye mensub olmakla itham edilmiştir. 'İclî, kendisini "sika" olarak nitelemiştir. Hicrî 195 yılında 82 yaşında vefat etmiştir.⁸⁷

Hennâd: Bu râvînin asıl adı, Hennâd b. es-Serî et-Temîmî el-Kûfî'dir. Ebu'l-Ehvas, Şerîk b. Abdullah, Hüseyim b. Beşîr, Vekî' b. el-Cerrâh, Yahyâ b. Ma'în gibi kimselerden hadis nakletmiştir. *Kütüb-i Sitte* müellifleri başta olmak üzere pek çok kişi de kendisinden hadis almıştır. Ebû Hâtim kendisini "sadûk", Nesâî ise "sika" olarak nitelemiştir. Hicrî 243 yılında vefat etmiştir.⁸⁸

İbn Ebî Şeybe: Bu lakapla meşhur olmuş bu râvî, Abdullah b. Muhammed b. İbrahim b. Osman el-'Absî'dir. *el-Musannef*'in yazarı olan bu râvî, Ebu'l-Ehvas, Abdullah b. el-Mübârek ve Süfyân b. Uyeyne gibi döneminin büyük muhaddislerinden ilim almıştır. Hicrî 235 yılında vefat etmiş olan İbn Ebî Şeybe'den ise Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd, İbn Mâce, Ahmed b. Hanbel, Ebû Zur'a ve daha pek çok kimse hadis rivayet etmişlerdir. 'İclî ve Ebû Hâtim onu "sika" olarak nitelemiş, 'İclî buna "hâfız" ifadesini de eklemiştir. Büyük muhaddislerin kendisinden hadis almaları onun güvenilirliği hususunda yeterli olmakla birlikte cerh ve ta'dîl âlimleri tarafından ayrıca ta'dîl edilmiştir.⁸⁹

⁸⁴ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, 1/57; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl fi esmâi'r-ricâl*, 25/5; Zehebî, *Siyer*, 9/98; İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbu't-Tehzîb*, 3/531.

⁸⁵ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, 8/276; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 9/150; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl fi esmâi'r-ricâl*, 31/329; Zehebî, *Siyer*, 9/175.

⁸⁶ İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîbu't-Tehzîb*, 841.

⁸⁷ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 7/246; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl fi esmâi'r-ricâl*, 25/123; Zehebî, *Siyer*, 9/73; İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbu't-Tehzîb*, 3/551.

⁸⁸ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 9/119; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl fi esmâi'r-ricâl*, 30/311; Zehebî, *Siyer*, 11/466; İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbu't-Tehzîb*, 4/285.

⁸⁹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 5/160; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl fi esmâi'r-ricâl*, 16/34; Zehebî, *Siyer*, 11/122; İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîbu't-Tehzîb*, 424.

Süleyman b. Harb: Bu râvî, el-Vâşihî Ebû Eyyûb el-Basrî'dir. Hammâd b. Zeyd, Hammâd b. Seleme, Şu'be b. el-Haccâc gibi kimselerden hadis almıştır. Buhârî, Ebû Dâvûd, Yahyâ b. Sa'îd el-Kattân ve daha pek çok kimse de ondan nakillerde bulunmuşlardır. Ebû Hâtim, "onun hadis hususunda imam olduğunu ve hiç tedlîs yapmadığını" ifade etmiştir. Ya'kûb b. Şeybe kendisini "sika sebt", Nesâî ise "sika me'mûn" olarak nitelemiştir. Hicrî 224 yılında vefat eden Süleyman b. Harb, hadis münekkidlerince ta'dîl edilmiştir.⁹⁰

Muhammed b. Beşşâr: Hicrî 252 yılında 80 küsur yaşlarında vefat etmiş olan bu râvî, Ebû Bekr el-Basrî'dir. İbn Huzeyme'nin, "zamanının imamı" olarak nitelediği Muhammed b. Beşşâr, pek çok büyük muhaddisten hadis rivayet etmiştir. *Kütüb-i Sitte* müelliflerinin yanı sıra birçok ilim ehli kendisinden ilim almıştır. 'İclî onu "sika", Ebû Hâtim "sadûk", Nesâî de "sâlihun la be'se bihi" şeklinde nitelemiştir.⁹¹

2.1.3. Vâbısa Rivayetinin Sıhhat Yönünden Değerlendirilmesi

Vâbısa b. Ma'bed'in rivayeti üç farklı tarikten nakledilmiştir. Bunlar, Amr b. Râşid, Ziyâd b. Ebi'l-Ca'd ve Hilâl b. Yisâf'tır. Birinci tarikte Amr b. Râşid dışında, diğer râvîlerin tamamı yukarıda değinildiği gibi cerh ve ta'dîl âlimleri tarafından ta'dîl edilmiştir. Zehebî, Amr b. Râşid'i sika kabul etse de yalnız iki kişiden rivayet etmesi mechûlü'l-hâl şeklinde nitelenmesini gerektirmektedir. Bu husus söz konusu râvînin adaleti için yeterli gelmese de İbn Hacer'in, "makbûl" şeklindeki nitelemesinden de anlaşılmaktadır ki hakkında herhangi bir cerh de yoktur.

Ziyâd b. Ebi'l-Ca'd tarafından nakledilen ikinci rivayetin râvîleri sika olarak kabul görmüşlerdir. Tâbiînden olan Ziyâd b. Ebi'l-Ca'd, İbn Hibbân'ın *es-Sikât*'ında zikredilirken İbn Hacer tarafından da makbul olarak nitelendirilmiştir. Yani, cerhini gerektirecek herhangi bir durumla karşılaşılmamıştır. Bu da onun cerhini gerektirmez, yalnızca temkinli olunur.⁹²

Mezkûr hadisi Vâbısa'dan bir de Hilâl b. Yisâf rivayet etmiştir. Zira bazı rivayetlerde Hilâl b. Yisâf, "Ziyâd b. Ebi'l-Ca'd'ın kendi elinden tutup kendisini Vâbısa'nın yanına götürdüğünü ve ona hadisi okuduğunu kendisinin de işittiğini" ifade etmektedir. Zaten Ahmed b. Hanbel'in Ebû Muaviye, el-A'meş, Şimr b. 'Atiyye, Hilâl b. Yisâf tarikiyle yaptığı rivayette Hilâl ile Vâbısa arasında herhangi bir

⁹⁰ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl fi esmâi'r-ricâl*, 11/384; Zehebî, *el-Kâşif*, 1/458; İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbu't-Tehzîb*, 2/88.

⁹¹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 7/214; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl fi esmâi'r-ricâl*, 24/511; Zehebî, *Siyer*, 12/144; İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbu't-Tehzîb*, 3/519.

⁹² Hilâl b. Yisâf'ın Ziyâd b. Ebi'l-Ca'd kanalıyla olan rivayetini Dârimî, Ahmed b. Abdullah'tan, o da Abser b. el-Kasım'dan, o da Husayn'dan rivayet etmiştir. Dârimî hadisi rivayet ettikten sonra, Ahmed b. Hanbel'in Amr b. Murra rivayetini, kendisinin ise Ziyâd b. Ebi'l-Ca'd rivayetini tercih ettiğini ifade etmiştir. Abdullâh b. Abdurrahman et-Temîmî Dârimî, *Sünenu'd-Dârimî*, thk. Hüseyin Selîm (el-Memleketü'l-Arabiyyetü's-Su'ûdiyye: Dâru'l-Muğnî, 2000), "Salât", 61. Aynı rivayeti Beyhakî bir sefer Hellâd b. Yahyâ'dan, o da Süfyân es-Sevrî'den, diğer bir sefer de el-Humeydî'den, o da İbn Uyeyne'den, ikisi de Husayn'dan nakletmek suretiyle rivayet etmiştir. Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 3/148. İbn Hibbân da Vekî kanalıyla Yezîd b. Ziyâd'dan; Husayn kanalıyla Hilâl b. Yisâf'tan rivayet etmiştir. İbn Hibbân, *Sahîhu İbn Hibbân*, 5/577-578.

vasitanın olmadığı görülmektedir.⁹³ Yukarıda yapılan açıklamalarda da görüldüğü üzere bu rivayetin bütün râvileri, cerh ve ta'dîl âlimlerince adalet ve zabt sıfatlarını haiz oldukları şeklinde ta'dîl edilmişlerdir. Dolayısıyla mezkûr isnad sahihtir. Tirmizî, yukarıdaki rivayetleri zikrettikten sonra "Vâbisa'nın hadisinin hasen olduğunu ifade etmiştir. Daha sonra mevcut rivayetler hususunda âlimlerin ihtilaf ettiğini söylemiştir. Kimileri Ziyâd b. Ebi'l-Ca'd, bazıları da Amr b. Râşid rivayetini tercih etmişlerdir. Kendisi de Ziyâd b. Ebi'l-Ca'd rivayetini tercih etmiştir."⁹⁴ İbn Ebî Hâtim, *el-İlel* adlı eserinde her iki rivayeti babasına sorduğunu ve onun Amr b. Râşid rivayetini tercih ettiğini nakletmektedir.⁹⁵ İbn Hibbân, her iki tarikle gelen rivayetin de mahfuz olduğunu ifade etmiş ve "Hilâl b. Yisâf'ın bir sefer Ziyâd b. Ebi'l-Ca'd'den, diğer bir sefer de Amr b. Râşid'den rivayet ettiğini" söylemiştir.⁹⁶

Zeyla'î (ö. 762/1360), Bezzâr'ın bu isnadların üçünü de rivayet ettiğini ve onun şöyle dediğini nakleder: "Amr b. Râşid'in bundan başka rivayet ettiği bir hadis yoktur. Adil biri olarak bilinmediğinden onun hadisiyle ihticac yapılamamaktadır. Husayn'ın hadisine gelince o hâfiz bir kimse değildir ve onun da hadisiyle delil getirilemez. Yezîd b. Ziyâd ise, ilim ehlinde hiç kimse yoktur ki onu zayıf kabul etmesin. Onun da hadisi delil olarak kabul edilemez. Hilâl b. Yisâf da hadisi Vâbisa'dan işitmemiştir."⁹⁷ Şu'ayb el-Arnaût, Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'ine yaptığı tahkikte, "Hilâl b. Yisâf'ın Amr b. Râşid kanalıyla rivayet ettiği hadisin isnadının Amr b. Râşid'den dolayı zayıf olduğunu" ifade etmektedir. Ancak gerek Ziyâd b. Ebi'l-Ca'd kanalıyla gerekse doğrudan kendisinin işitmesiyle rivayet ettiği isnadların sahih olduğunu belirtmektedir. İbn Hacer ise şöyle der: "Bu hadisi sünen müellifleri eserlerinde rivayet etmiş; Ahmed b. Hanbel, İbn Huzeyme ve başkaları da bu hadis için sahihtir demişlerdir."⁹⁸

Kanaatimizce farklı isnadlarla rivayet edilmiş olmasından dolayı bazı âlimler, bu hadisin muallel veya muztarib olduğunu zannetse de yapılan isnad kontrolünde farklı senedler serd edilmesinin aslında birbirini teyit etmek ve güçlendirmek amacıyla olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Bezzâr'ın, "Hilâl, Vâbisa'dan işitmemiştir" şeklindeki kanaatini paylaşmıyoruz. Zira Ziyâd b. Ebi'l-Ca'd rivayetinde açıkça görüldüğü üzere Hilâl de onunla birlikte ilgili hadisi dinlemiştir. Ahmed b. Hanbel'in rivayetinde ise Hilâl, bir aracı olmaksızın hadisi doğrudan Vâbisa'dan rivayet etmiştir. İbn Hibbân'ın rivayet ettiği isnadda yer alan Yezîd b. Ziyâd hakkındaki tenkidlerine de söylediklerine de katılmıyoruz. Çünkü Ahmed b. Hanbel ve Yahyâ b. Ma'în kendisini sika olarak nitelemişlerdir. İbn Hibbân'ın, *es-Sikât* adlı eserinde zikretmiş olduğu bu râvî, İbn Hacer tarafından

⁹³ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 4/228.

⁹⁴ Tirmizî, *es-Sünen*, "Ebvâbu's-Salât", 56.

⁹⁵ Abdurrahman b. Muhammed İbn Ebî Hâtim, *el-İlel*, thk. Sa'd b. Abdullah, Hâlid b. Abdurrahman (Riyad: Metâbi' Humeydî, 1427), 2/142.

⁹⁶ İbn Hibbân, *Sahîhu İbn Hibbân*, 5/578.

⁹⁷ Zeyla'î, *Nasbu'r-râye*, 2/38.

⁹⁸ Ahmed b. Ali İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1996), 2/520.

“sadûk” olarak değerlendirilmiştir.⁹⁹ Onun Husayn hakkındaki eleştirilerini de yerinde bulmuyoruz. Zira Yahyâ b. Ma'în kendisini “sika”, Ahmed b. Hanbel “sika me'mûn”, 'İclî de “sika sebt” diye nitelemiştir.

2.2. Ali b. Şeybân Rivayeti

... عن علي بن شيبان: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَأَى رَجُلًا يُصَلِّيَ خَلْفَ الصَّفِّ فَوَقَفَ حَتَّى انْتَصَرَ الرَّجُلُ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اسْتَقْبِلْ صَلَاتَكَ فَلَا صَلَاةَ لِرَجُلٍ فَرَدَّ خَلْفَ الصَّفِّ.

Ali b. Şeybân'dan yapılan rivayete göre Allah Rasûlü (s.a.s.) safın arkasında tek başına namaz kılan bir adamı gördü ve adam namazını bitirene kadar bekledi. Allah Rasûlü daha sonra ona şöyle dedi: “Namazını iade et. Zira safın arkasında tek başına namaz kılanın namazı yoktur (sahih değildir).

Bu hadisi İbn Ebî Şeybe¹⁰⁰, Ahmed b. Hanbel¹⁰¹, İbn Mâce¹⁰², İbn Huzeyme¹⁰³, İbn Hibbân¹⁰⁴ ve Beyhakî¹⁰⁵ rivayet etmişlerdir. Adı geçen müelliflerin tamamı hadisi Mülâzım b. Amr tarikiyle Ali b. Şeybân'dan nakletmişlerdir. Hadisi eserlerinde zikreden müelliflerle birlikte isnad şeması şöyle oluşturulabilir:

⁹⁹ Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, 8/333; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 9/262; İbn Hibbân, *es-Sikât*, 7/621; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl fi esmâ'r-ricâl*, 32/130; Zehebî, *el-Kâşif*, 2/382; İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîbu't-Tehzîb*, 856.

¹⁰⁰ Abdullah b. Muhammed el-'Absî İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, thk. Sa'd b. Nâsır (Riyad: Dâru Kunûzi İşbilyâ, 1437), 4/268.

¹⁰¹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsne'd*, 4/23.

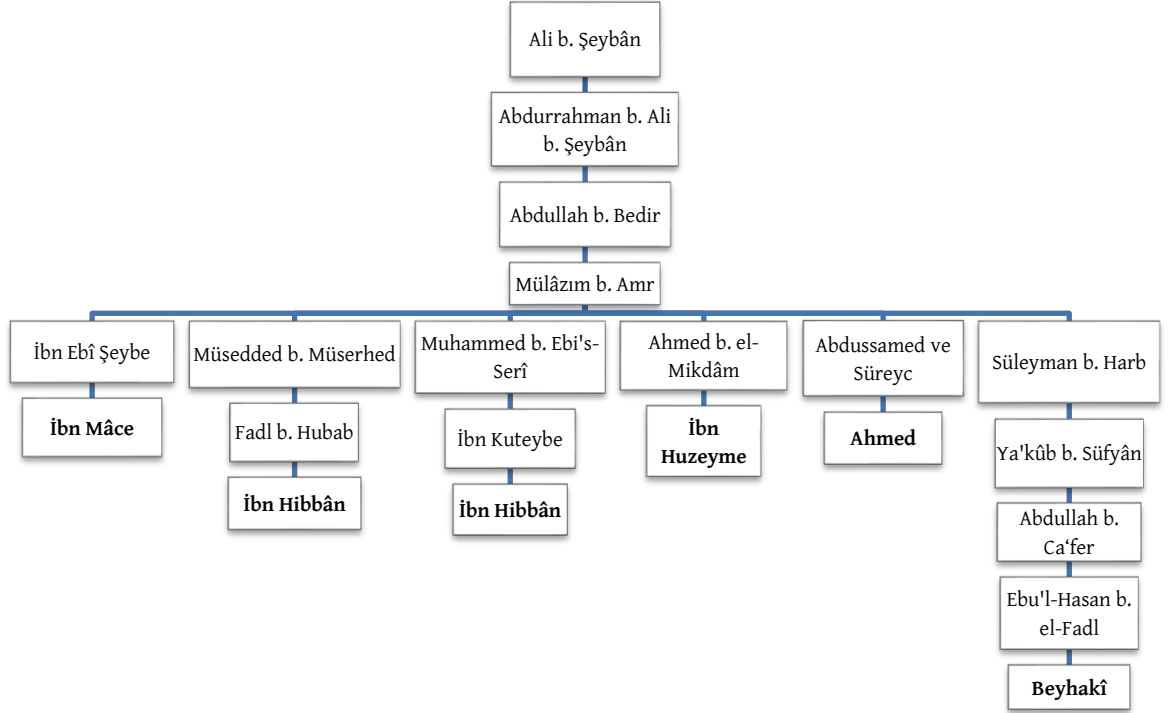
¹⁰² İbn Mâce, "ikâmetu's-Salât", 54.

¹⁰³ Ebû Bekir Muhammed b. İshâk İbn Huzeyme, *Sahîhu İbn Huzeyme*, thk. Muhammed Mustafa el-A'zamî (Beirut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1412), 3/30.

¹⁰⁴ İbn Hibbân, *Sahîhu İbn Hibbân*, 5/579-580.

¹⁰⁵ Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 3/105.

2.2.1. Ali b. Şeybân Rivayetinin İsnad Şeması

2.2.2. Ali b. Şeybân Rivayetinin Râvîleri

Rivayeti nakleden bütün kaynaklarda, isnadın ibtidâsındaki dört râvî ayndır.

Ali b. Şeybân: Bu sahâbî, Yemâme'de ikamet etmiş ve kendisinden oğlu Abdurrahmân rivayet etmiştir.¹⁰⁶

Abdurrahman b. Ali b. Şeybân: el-Hanefî olarak bilinen bu râvî Yemâme'de kaldıklarından el-Yemâmî nisbesiyle de tanınmaktadır. Talk b. Ali el-Hanefî ve babası Ali b. Şeybân'dan rivayet etmiştir. Kendisinden de Abdullah b. Bedir ve oğlu Yezîd b. Abdurrahman nakilde bulunmuştur.¹⁰⁷ 'İclî kendisini "tabîî sika", İbn Hacer de "sika" olarak nitelemiştir.¹⁰⁸

Abdullah b. Bedir: Bu râvî, es-Süheymî ve el-Yemâmî nisbeleriyle bilinmektedir. Talk b. Ali, İbn Abbâs ve Abdurrahman b. Ali b. Şeybân'dan nakilde bulunmuştur. Mülâzım b. Amr da kendisinden hadis rivayet etmiştir. Yahyâ b. Ma'în, Ebû Zur'a ve 'İclî kendisini "sika" olarak nitelemişlerdir.¹⁰⁹

Mülâzım b. Amr: Abdullah b. Bedir'in oğlu olan Mülâzım da el-Hanefî ve es-Süheymî nisbesiyle bilinmektedir. Abdullah b. Bedir, Mûsâ b. Necde gibi kimselerden rivayette bulunmuştur. İbn Ebî Şeybe, Müsedded b. Müserhed, Süleyman b. Harb, Yahyâ b. Ma'în ve daha pek çok kimse de

¹⁰⁶ İbnü'l-Esîr el-Cezerî, *Üsdü'l-ğâbe fî ma'rifeti's-sahâbe*, 4/87; İbn Abdilber, *el-İstî'âb fî Esmâi'l-Ashâb*, 2/41; İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*, 4/463.

¹⁰⁷ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, 5/323; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 5/263; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl fî esmâi'r-ricâl*, 17/294.

¹⁰⁸ İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbu't-Tehzîb*, 2/535.

¹⁰⁹ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, 5/50; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 5/11; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl fî esmâi'r-ricâl*, 14/324; İbn Hibbân, *es-Sikât*, 5/16.

kendisinden hadis almıştır. Ahmed b. Hanbel, Yahyâ b. Ma'în, Ebû Zur'a ve Nesâî kendisini "sika" olarak nitelemiş; Ebû Hâtîm, "lâ be'se bihi sadûkun" olduğunu ifade etmiştir. İbn Hibbân'ın *es-Sikat*'ın da zikrettiği Mülâzım b. Amr hakkında Ebû Dâvud, "leyse bihi be's" ifadesini kullanmıştır.¹¹⁰

İbn Ebî Şeybe: Yukarıda "Vâbisa b. Ma'bed Rivayetinin Râvileri" arasında ele alındı.

Abdussamed: Hammâd b. Seleme, Şu'be, Mülâzım b. Amr ve Hemmâm b. Yahyâ'nın öğrencilerinden olan bu râvî, Abdussamed b. Abdulvaris et-Temîmî el-'Anberî'dir. Abdussamed, rivayetleri *Kütüb-i Sitte* müellifleri, Ahmed b. Hanbel, Dârimî ve daha pek çok kimse tarafından rivayet edilmiş bir kimsedir. İbn Sa'd onu "sika", Hâkim, "sika me'mûn" İbn Kâni' ise "sika olup bazen hata yapar" şeklinde nitelemiştir. İbn Hibbân'ın *es-Sikat*'ında zikrettiği Abdussamed, Ebû Hâtîm tarafından "sadûkun sâlihu'l-hadis" olarak nitelenmiştir.¹¹¹

Sureyc: Sureyc b. en-Nu'mân el-Lü'lû'dir. Hammâd b. Zeyd, Hammâd b. Seleme, Süfyân b. Uyeyne gibi kimselerden ilim almıştır. Buhârî, Ahmed b. Hanbel, İbn Ebî Şeybe, Ebû Zur'a ve daha pek çok muhaddis de ondan hadis rivayet etmiştir. Söz konusu râvîyi Yahyâ b. Ma'în, 'İclî ve Ebû Dâvud "sika", Nesâî de "leyse bihi be's" şeklinde nitelemiştir.¹¹²

Ahmed b. el-Mikdâm: Ebu'l-Eş'as el-'İclî olarak bilinmektedir. Hammâd b. Zeyd, Hâlid b. el-Hâris, Mülâzım b. Amr gibi muhaddislerin talebelerindedir. Buhârî, Tirmizî, Nesâî, İbn Mâce, Ebû Zur'a, Ebû Hâtîm ve daha pek çok âlim de el-Mikdâm'dan hadis rivayet etmiştir. Ebû Hâtîm'in hakkında, "sâlihu'l-hadis mahalluhu es-sıdk" dediği Ahmed b. el-Mikdâm, Salih b. Muhammed el-Bağdâdî tarafından "sika" olarak nitelenmiştir.¹¹³

Müsedded b. Müserhed: Bu râvî, el-Esedî Ebu'l-Hasen el-Basrî'dir. Hammâd b. Zeyd, Süfyân b. Uyeyne, Mülâzım b. Amr, Vekî' b. el-Cerrâh, Yahyâ b. Sa'îd el-Kattân gibi kimselerden hadis rivayetinde bulunmuştur. Buhârî, Ebû Dâvud, Fadl b. Hubâb ve daha pek çok muhaddis de Müsedded'den nakillerde bulunmuş ve ilim almıştır. Ahmed b. Hanbel ve Yahyâ b. Sa'îd el-Kattân kendisini "sadûk" olarak nitelemişlerdir. Ca'fer b. Ebî Osman et-Teyâlisî, Yahyâ b. Ma'în'e "Basra'da kimden hadis alayım?" diye sormuş, o da şöyle cevap vermiştir: "Müsedded'den hadis al, zira o sika sikadır." Nesâî, 'İclî ve Ebû Hâtîm de onun "sika" olduğunu belirtmişlerdir.¹¹⁴

¹¹⁰ İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 8/435; İbn Hibbân, *es-Sikât*, 9/195; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl fi esmâi'r-ricâl*, 29/188; İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîbu't-Tehzîb*, 791.

¹¹¹ İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 6/50; İbn Hibbân, *es-Sikât*, 8/414; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl fi esmâi'r-ricâl*, 18/99; Zehebî, *Siyer*, 9/516; İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîbu't-Tehzîb*, 843.

¹¹² Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, 4/205; Muhammed b. Ahmed Zehebî, *Mîzânu'l-i'tidâl fi nakdi'r-ricâl*, thk. Ali Muhammed, Âdil Ahmed (Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1416), 3/173; İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbu't-Tehzîb*, 1/686.

¹¹³ İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 2/78; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl fi esmâi'r-ricâl*, 1/488; Zehebî, *Mîzânu'l-i'tidâl fi nakdi'r-ricâl*, 1/304; İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbu't-Tehzîb*, 1/47.

¹¹⁴ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, 8/72; İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 8/438; İbn Hibbân, *es-Sikât*, 9/200; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl fi esmâi'r-ricâl*, 27/443; İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbu't-Tehzîb*, 4/57.

Fadl b. Hubâb: Bu kimse Ebû Halîfe el-Cumahî'dir. Zehebî kendisini "Basra'da dönemin müsnedi olduğunu" söyler ve "sika âlim" olarak niteler.¹¹⁵ İbn Hacer de *Lisânu'l-Mîzân* adlı eserinde, Zehebî'nin sözlerini aktardıktan sonra İbn Hibbân'ın onu *es-Sikat*'ında zikrettiğini ifade eder. Ebû Ya'lâ el-Halîlî de "onun kitaplarının yandığını, bazılarının onu sika olarak ta'dîl ettiğini, bazılarının da eleştirdiğini, ancak sika olmaya daha yakın olduğunu" söylemiştir. Seleme b. Kâsım ise Fadl b. Hubâb'ı, "sika meşhur ve kesîru'l-hadis" şeklinde nitelemiştir.¹¹⁶

Muhammed b. Ebi's-Serî: Bu râvî, Muhammed b. el-Mütevekkil b. Abdurrahmân el-Kuraşî el-Hâşimî Ebû Abdillâh b. Ebi's-Serî el-Askalânî'dir.¹¹⁷ Yahyâ b. Ma'în kendisinin "sika" olduğunu söylerken, Ebû Hâtim onu "leyyinu'l-hadis" olarak niteler. İbn Adîy onun çok hata yaptığını ifade etmesine rağmen İbn Hibbân, *es-Sikat*'ında onu zikreder ve "hâfız kimselerden" olduğunu söyler.¹¹⁸

2.2.3. Ali b. Şeybân Rivayetinin Sıhhat Yönünden Değerlendirilmesi

İsnad şemasında da görüleceği üzere bütün tariklerde isnadın ilk dört râvîsi aynı kimselerdir. Rivayeti, sahâbî olan Ali b. Şeybân, oğlu Abdurrahmân b. Ali b. Şeybân'a nakletmiştir. Gerek Abdurrahman gerek hadisi ondan nakleden Abdullah b. Bedir ve gerekse Mülâzım b. Amr cerh ve ta'dîl âlimlerince ta'dîl edilmişlerdir. Zeyla'î, *Nasbu'r-râye* adlı eserinde Bezzâr'ın şöyle dediğini aktarır: "Abdullah b. Bedir tanınmayan bir kimsedir. Ondan yalnız Mülâzım b. Amr rivayet etmiştir. Mülâzım'a gelince hadisleri itibara alınabilir olmasına karşın kendisiyle delil getirilemez. Ali b. Şeybân'dan yalnız oğlu rivayet etmiştir. İki sikanın kendisinden rivayet etmediği kişinin cehaleti (bilinmezliği) kalkmaz."¹¹⁹

Bezzâr'ın bu değerlendirmesine katılmıyoruz. Zira Ali b. Şeybân sahâbîdir. Sahâbîler, ortak kanaatle adalet sıfatına sahiptirler. Yani sika sayılabilmesi için ondan iki veya daha fazla kimsenin rivayet etmesine gerek yoktur. Kaldı ki oğlu Abdurrahmân b. Ali b. Şeybân da 'İclî tarafından "sika" olarak değerlendirilmiştir. Mülâzım b. Amr ve Abdullah b. Bedir hakkındaki görüşlerine de katılmıyoruz. Çünkü Ahmed b. Hanbel, Yahyâ b. Ma'în, Ebû Zur'a ve Nesâî kendisini "sika" olarak nitelemişlerdir. Abdullah b. Bedir hakkında da Yahyâ b. Ma'în, Ebû Zur'a ve 'İclî tarafından "sika" değerlendirilmesi yapılmıştır.

Yapılan isnad kontrolünde İbn Ebî Şeybe, İbn Mâce ve Ahmed b. Hanbel tariklerinin sahih olduğu tespit edilmiştir. İbn Hibbân'ın, Müsedded tarikiyle yaptığı rivayet, Fadl b. Hubâb'tan dolayı hasen bir rivayettir. Çünkü hakkında sika değerlendirilmesi yapılmışsa da kitaplarının yanması ve bazı münekkidler eleştirileri, zaptında bir eksiklik olduğunun işareti sayılmıştır. Bu da isnadın en

¹¹⁵ Zehebî, *Mîzânul-'itidâl fî nakdi'r-ricâl*, 5/425.

¹¹⁶ Ahmed b. Ali İbn Hacer el-Askalânî, *Lisânu'l-mîzân*, thk. Abdulfettâh Ebû Gudde (Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmî, 2002), 6/336.

¹¹⁷ Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, 1/239; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 8/105; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl fî esmâi'r-ricâl*, 26/355.

¹¹⁸ İbn Hibbân, *es-Sikat*, 9/88; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl fî esmâi'r-ricâl*, 26/355.

¹¹⁹ Zeyla'î, *Nasbu'r-râye*, 2/39.

azından hasen olduğunu göstermektedir. Muhammed b. Ebi's-Serî tarikine gelince, hakkında sika değerlendirmesi olmasına karşın rivayetlerinde çokça hata yapması zaptının eksik olduğunu gösterir. İbn Hibbân'ın, rivayeti kendisinden naklettiği İbn Kuteybe hakkında geniş bilgiye ulaşamamamıza rağmen Şu'ayb el-Arnaût, İbn Hibbân'ın *Sahih*'ine yaptığı tahkikte mezkûr rivayetin râvîlerinin sika olduğu düşüncesindedir. Kanaatimizce söz konusu rivayetin hasen olması daha uygundur. Aynı zamanda İbn Huzeyme tarikinin de hasen olduğu kanaatine varılmıştır. Dolayısıyla aslında hasen seviyesinde olan bu tariklerin birbirini desteklemesi neticesinde mevcut isnadın sahih seviyesine çıktığını rahatlıkla söyleyebiliriz. Ali b. Şeybân'ın hadisine, İbn Hibbân'ın Talk'tan merfu' olarak rivayet ettiği "*safin arkasında tek başına kılınan namaz sahih değildir*" hadis şâhid olmaktadır.¹²⁰

Vâbisa ve Ali b. Şeybân'ın rivayetlerine bakıldığında, Ali b. Şeybân rivayetinin daha evvel vârid olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü Ali b. Şeybân rivayetinde, namazın iade edilmesine yönelik emir olayına bizzat Ali b. Şeybân'ın kendisi şâhit olmuştur. Ama Vâbisa rivayetinde, Hz. Peygamberin, saftan ayrı tek başına namaz kılan kişiyi görüp namazını iade etmesini emretmesi olayına kendisi şâhit olmamış sadece durumunu hikâye etmektedir. Bu da Ali b. Şeybân rivayetinin daha önce gerçekleştiğini göstermektedir. Tek başına namaz kılan kişi de muhtemelen namaza sonradan yetişmiş olmalı ki, Efendimiz selam verdikten sonra, o kalkıp yetişemediği rekâtları tamamlamış ve Efendimiz onu görmüştür.

3. Bu Rivayetlerden Çıkarılan Hüküm

Cemaatle kılınan namazda safin arkasında tek başına namaz kılan kişinin namazı hakkında; Neha'î, Hasan b. Salih, Ahmed b. Hanbel, İshak, Hammâd, İbn Ebî Leyla ve Vek' gibi selef âlimlerimiz Ali b. Şeybân ve Vâbisa b. Ma'bed'in rivayet ettikleri hadislere dayanarak bu kişinin namazının sahih olmadığı kanaatine varmışlardır. Bu görüşte olan âlimlerimiz, Ebû Bekre rivayetini, namazın iade edilmesi ile alakalı değil de cemaate gelineceği vakit huşu ve vakarla gelinmesiyle alakalı olduğunu ileri sürmüşlerdir. Vâbisa ve Ali b. Şeybân rivayetlerini, zahirine göre yorumlayıp böyle namaz kılan kişinin namazını iade etmesi gerektiği kanaatini taşımışlardır.

Metin açısından birbirine karşı gibi görünen bu hadisler karşılaştırıldığında Vâbisa ve Ali b. Şeybân hadislerinin delaletinin daha açık olduğu görülmektedir. Zira Ebû Bekre rivayetinde Efendimizin "*bir daha böyle yapma*" ifadesi farklı manalara yorumlanmıştır. Ancak Vâbisa ve Ali b. Şeybân rivayetlerinde Hz. Peygamber, doğrudan o kişinin namazını iade etmesini emretmiştir. Şayet saftan ayrı tek başına namaz kılmasından dolayı değil de başka bir sebepten ötürü namazını iade etmesini emretseydi o zaman da bunu açıklardı. Hz. Peygamberin doğrudan *لا صلاة لفرد خلف الصف* "*safin arkasında tek başına namaz kılan kişinin namazı yoktur*" ifadesinden de anlıyoruz ki iade sebebi kişinin tek başına namaz kılmasıdır.

¹²⁰ Şevkânî, *Neylü'l-evtâr şerhu Müntekâ'l-ahbâr*, 2/428.

Cemaate sonradan yetişip safta uygun bir yer bulamayan kişinin ne yapacağı ihtilaf konusudur. Nitekim Buveytî (ö. 231/846)'den yapılan nakle göre o şöyle bir açıklama yapmaktadır: “Kişi tek başına durur ve ön saftan bir kimseyi geriye doğru çekmez. Çünkü şayet önden birini kendine doğru çekerse bu kişinin ilk saf faziletinin gitmesine sebep olacaktır. Ayrıca safta bir bozukluk meydana gelecektir. Ebu Tayyib et-Taberî de aynı kanaati paylaşmakta ve İmam Malik'ten de aynı görüşü rivayet eder. Şâfiî âlimlerinin çoğunluğu da bu yaklaşımı benimsemektedir.”¹²¹

Sonuç

Cemaatle kılınan namazda, saftan ayrı tek başına namaz kılan kişinin namazının sahih olup olmaması ile alakalı farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bu kimsenin, namazını iade etmesi gerekir görüşünde olan müçtehidler olmakla birlikte, namazı sahihtir diyenler de vardır. Birbirine tamamen zıt olan bu iki görüşün de dayanağı hadislerdir. Kişinin cemaatten ayrı tek başına kıldığı namazın sahih olmadığını iddia edenler, bu hususta vârid olan hadislerin doğrudan namazın iade edilmesine yönelik bir emir içerdiğinden, o kişinin namazının sahih olmadığını ifade etmişlerdir.

Böyle namaz kılan kişinin namazının sahih olduğu görüşünü benimseyenler ise karşı tarafın ileri sürdüğü rivayetlerin sahih olmadığını iddia etmişlerdir. Mevcut hadisleri sahih kabul etsek bile hadisteki iade emri, müstehab kabilindedir; ayrıca hadiste geçen “*safın arkasında tek başına namaz kılan kişinin namazı yoktur*” ifadesi, namazın kâmil anlamda eksik olduğunu belirtmektedir.

Konu ile alakalı olarak incelemeye tâbi tuttuğumuz birbirine karşı gibi görünen rivayetlerin sahih olduğu sonucuna varılmıştır. Saftan ayrı namaz kılan kişinin namazını iade etmesi gerektiğine dair rivayetlerin iddia edildiği gibi zayıf olmadığı tespit edilmiştir. Benimsediği görüşü destekleyen hadislerin müsbet, karşı tarafın iddiasını destekleyen hadislerin de yalnız menfi yönlerini zikreden Zeyla'î'nin bu husustaki tutumuna katılmadığımızı da ifade ederiz.

Bu durumda hangi hadislerle amel edilirse edilsin doğru olacaktır. Ancak cemaatin bütünlüğü açısından saftan ayrı tek başına namaza durmamak daha doğrudur. Vâbisa ve Ali b. Şeybân rivayetlerinde, namazın iade edilmesi emrine maruz kalan sahâbînin safta boş yer olduğu halde arkada tek başına safa durmuş olma ihtimali de vardır. Ebû Bekre rivayetinde de kendisi, Hz. Peygamber rükûdan kalkmadan safa girmiş ve namazın tamamını safın içinde eda etmiş olabilir. Bu durumda namazını iade etmesini gerektirecek bir durumun meydana gelmemesi de mümkündür.

Dolayısıyla bu hadisleri birbiriyle cem etmek daha doğru olacaktır. Şöyle ki saftan ayrı namaz kılan kişinin namazını iade etmesi gerektiğine yönelik Vâbisa'nın hadisi âmm, Ebû Bekre'nin hadisi ise hâstır. Şayet kişi safın arkasında tek başına namaza başlar sonra rükûdan kalkmadan safa girerse Ebû Bekre'nin hadisinde olduğu gibi namazını iade etmesine gerek yoktur. Ancak rükûdan kalkmadan safa girmezse Vâbisa ve Ali b. Şeybân'ın hadislerinin umum lafzına binaen namazını iade etmesi gerekir.

¹²¹ Şevkânî, *Neylül-evtâr şerhu müntekâ'l-Ahbâr*, 2/430.

Kaynaklar / References / المصادر

- Ahmed b. Hanbel. *el-Müsned*. 6 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Altaş, İlhan. “İkinci Namazının Farzından Sonra Nafile Namazla İlgili Rivâyetlere Bütüncül Bakış = A Holistic View on Narrations about Salât al-Nafl After the Fard of the Asr Salât”. *HADITH 8* (2022), 113-150.
- Beyhakî, Ebu Bekr Ahmed b. el-Hüseyn el-. *es-Sünenü'l-kübrâ*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2003.
- Buhârî, Muhammed b. İsmâîl. *el-Câmi'u'l-müsnedü's-sahîhu'l-muhtasar min umûri Rasûlillâhi salla'l-lâhu aleyhi ve sellem ve sünenihi ve eyyâmihî*. thk. Muhammed Züheyr b. Nasr. 9 Cilt. Beyrut: Dâru Tavku'n-Necât, 1. Basım, ts.
- Buhârî, Muhammed b. İsmail. *et-Târîhu'l-Kebîr*. Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.
- Dârimî, Abdullâh b. Abdurrahman et-Temîmî. *Sünenü'd-Dârimî*. thk. Hüseyin Selîm. 4 Cilt. el-Memleketü'l-Arabiyyetü's-Su'ûdiyye: Dâru'l-Muğnî, 2000.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş'as. *Sünenü Ebî Dâvûd*. Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, ts.
- Hatîb el-Bağdâdî, Ahmed b. Alî. *Târîhu Bağdâd*. thk. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf. Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 2002.
- İbn Abdilber, Yusuf. *el-İstî'âb fî Esmâi'-Ashâb*. Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Fikr, ts.
- İbn Ebî Hâtîm, Abdurrahman. *el-Cerhu ve't-Ta'dîl*. Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, ts.
- İbn Ebî Hâtîm, Abdurrahman b. Muhammed. *el-İlel*. thk. Sa'd b. Abdullah, Hâlid b. Abdurrahman. Riyad: Metâbi' Humeydî, 1427.
- İbn Ebî Şeybe, Abdullah b. Muhammed el-'Absî. *el-Musannef*. thk. Sa'd b. Nâsır. 25 Cilt. Riyad: Dâru Kunûzi İşbilyâ, 1437.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ahmed b. Ali. *Fethu'l-Bârî*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1996.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ahmed b. Ali. *Lisânu'l-mîzân*. thk. Abdulfettâh Ebû Ğudde. Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmî, 2002.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ahmed b. Ali. *Takrîbu't-Tehzîb*. thk. Sa'd b. Necde. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle Nâşirûn, 2011.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ahmed b. Ali. *Tehzîbu't-Tehzîb*. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, ts.
- İbn Hacer el-Askalânî, Hâfız Ahmed b. Ali. *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*. thk. Ali Muhammed, Âdil Ahmed. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1995.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtîm Muhammed b. Hibbân. *Sahîhu İbn Hibbân - et-Tekâsîm ve'l-Envâ'*. thk. Muhammed Ali Sönmez - Halis Aydemir. 8 Cilt. Beyrut: Dârû İbn Hazm, 1433.
- İbn Hibbân, Muhammed b. Hibbân el-Büstî. *es-Sikât*. thk. Muhammed Abdulmu'îd Hân. 9 Cilt. Haydar Abâd: Dâiratü'l-Me'ârifî'l-Osmâniyye, ts.
- İbn Huzeyme, Ebû Bekir Muhammed b. İshâk. *Sahîhu İbn Huzeyme*. thk. Muhammed Mustafa el-A'zamî. 4 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 2. Basım, 1412.
- İbn Mâce, Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî. *Sünenü İbni Mâce*. thk. Muhammed Fuad Abdalbaki. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.
- İbnü'l-Esîr el-Cezerî, 'İzzüddîn Ali b. Muhammed. *Üsdü'l-ğâbe fî ma'rifeti's-sahâbe*. thk. Ali Muhammed, Âdil Ahmed. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1994.

- Merğınânî, Burhâneddîn Ebu'l-Hasan. *el-Hidâye fî şerhi bidâyeti'l-mübtedî*. thk. Muhammed Anân Derviş. Beyrut: Dâru'l-Erkam, ts.
- Mizzî, Ebü'l-Haccâc Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdirrahmân. *Tehzîbu'l-Kemâl fî esmâi'r-ricâl*. thk. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1994.
- Muhammed 'Avvâme. *Eseru'l-hadîsi's-şerîf fi ihtilâfi'l-eimmeti'l-fukaha*. Beyrut: Dâru's-Selâm, 2. Basım, 1408.
- Müslim, Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî. *el-Müsnedü's-sahîhu'l-muhtasar bi nakli'l-adli ani'l-adli ilâ Rasûlillâhi salla'l-lâhu aleyhi ve sellem*. thk. Muhammed Fuâd Abdulbâkî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, ts.
- Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şu'ayb. *Sünenu Nesâî*. thk. Abdulfettâh Ebû Gudde. 9 Cilt. Haleb: Mektebetü Matbû'âti'l-İslâmiyye, 2. Basım, 1989.
- Nevevî, Yahya b. Şeref. *Minhâcu't-tâlibîn*. thk. Abdurrezzâk Şuhûd. Dımaşk: Dâru'l-Feyha, 1434.
- Özsoy, Abdulvahap. *Hadis Tenkidi Sahâbe ve Tâbiûn Dönemi*. İstanbul: Beka Yayınları, 2016.
- Özsoy, Abdulvahap. "Sahâbe Yorumunun Mutlaklaşması - Hüzeyme'nin Şahitliği Örneği -". *EKEV Akademi Dergisi* XX/65 (2016), 1-40.
- Özsoy, Abdulvahap. *Şu'be İbnü'l-Haccâc ve Hadîşçiliği*. Atatürk Üniversitesi, Thesis, 2004. (TDV İslâm Araştırmaları Merkezi).
<http://ktp2.isam.org.tr/detayilhtezt.php?navdil=tr&tidno=13068&tarama=Abdulvahap+%C3%96zsoy>
- Şevkânî, Muhammed b. Ali. *Neylü'l-evtâr şerhu Müntekâ'l-ahbâr*. Beyrut: Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, 2005.
- Şirbînî, Muhammed b. Ahmed. *Muğni'l-Muhtâc ilâ ma'rifeti ma'ânî elfâzi'l-Minhâc*. thk. Ali Muhammed, Âdil Ahmed. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415.
- Tirmizî, Muhmmmed b. İ'sâ b. Sevra Ebû İ'sâ. *Sünenu't-Tirmizî*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir - Muhammed Fuâd Abdulbâkî. 5 Cilt. Mısır: Şeriketu Maktebe ve Matbaatu Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 2. Basım, ts.
- Zehebî, Muhammed b. Ahmed. *Mîzânu'l-'itidâl fî nakdi'r-ricâl*. thk. Ali Muhammed, Âdil Ahmed. Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1416.
- Zehebî, Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed. *el-Kâşif fî ma'rifeti men lehu rivâyetün fi'l-Kütübi Sitte*. thk. Muhammed 'Avvâme. Cidde: Müessesetu'Ulûmu'l-Kur'an, ts.
- Zehebî, Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*. thk. Şu'ayb el-Arnâût. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1985.
- Zeyla'î, Abdullah b. Yusuf. *Nasbu'r-râye li ehâdîsi'l-Hidâye*. 4 Cilt. Beyrut-Lübnan: Müessesetu'r-Reyyân, 1418.